

**Bureauonderzoek en IVO-verkennende
fase**

**Vijfhoek-Vestingstraat te
Oldenzaal, gemeente
Oldenzaal**

december, 2016
Versie 1.0 (definitief)

In opdracht van:
De gemeente Oldenzaal

Colofon

Laagland Archeologie Rapport 39

Bureauonderzoek en IVO verkennende fase. Vijfhoek-Vestingstraat te Oldenzaal,
gemeente Oldenzaal

Auteur: drs. J.A.M. Oude Rengerink

In opdracht van: de Gemeente Oldenzaal

Foto's en tekeningen: Laagland Archeologie

Status rapport: definitief 1.0

Controle: drs. E.W. Brouwer

Autorisatie: drs. J.A.M. Oude Rengerink

ISSN 2468-4759

Laagland Archeologie V.O.F
Ruysdaelbaan 106
5613 DL Eindhoven

Tel 040-8426796

E-mail: info@laaglandarcheologie.nl
KvK-Nummer: 60294418

© Laagland Archeologie V.O.F, Eindhoven, december 2016

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie of op welke wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgevers. Laagland Archeologie V.O.F. aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

Samenvatting	4
1 Inleiding	5
1.1 Aanleiding onderzoek	5
1.2 Afbakening plan- en onderzoeksgebied	5
1.3 Administratieve gegevens	6
1.4 Huidige situatie en toekomstig gebruik	7
1.5 Voorziene bodemverstoringen	8
1.6 Onderzoeksdoel	8
2 Inventarisatie	9
2.1 Inleiding	9
2.2 Geologie, geomorfologie en bodem	9
2.2.1 Geologie en fysische geografie	9
2.2.2 Bodem	11
2.2.3 Ontwikkeling van de versterking Oldenzaal	12
2.2.4 De historische situatie in het plangebied	16
2.2.5 Mogelijke verstoringen	19
2.3 Relevante archeologische waarnemingen in relatie tot het plangebied	20
2.4 Conclusie	21
2.5 Verwachtingsmodel	22
3 Veldwerk	24
3.1 Beschrijving onderzoeksmethodiek	24
3.2 Resultaten veldonderzoek	25
3.2.1 Lithologie en bodem	25
3.2.2 Archeologische vondsten	27
3.2.3 Conclusies veldwerk	28
4 Conclusie	30
5 Adviezen	31
literatuur	33
BIJLAGE 1 AMZ-cyclus	34
BIJLAGE 2 Archeologische perioden	35
BIJLAGE 3 Waarnemingen, AMK-terreinen en onderzoeksmeldingen	36
BIJLAGE 4 Boorpuntenkaart	37
BIJLAGE 5 Boorstaten	39

Samenvatting

Op basis van het uitgevoerde onderzoek is gebleken dat de laatmiddeleeuwse (binnenste) stadsgracht en de stadsmuur gelokaliseerd kunnen worden. De verwachtingen zoals die bij het bureauonderzoek zijn vastgesteld worden met de resultaten van het veldonderzoek grotendeels bevestigd. Het veldonderzoek heeft uitgewezen dat de binnenrand van de (binnenste) laatmiddeleeuwse gracht bij de zones waar die met de boorraaien is onderzocht, nagenoeg op dezelfde locatie ligt als op de reconstructietekening van de vestingwerken van de stad Oldenzaal is aangegeven. Minder duidelijk is waar de buitenrand ligt maar die zal ongeveer in lijn liggen met de oostelijke zijde van de Walgaardenflats.

Verder is de vermoedelijke stadsmuur in de boorraaien 1 en 2 waarschijnlijk aangetroffen en ligt vrij goed op de lijn van de muur zoals die op bovengenoemde reconstructietekening is aangegeven. In raai 1 ligt de bovenkant van de muur tussen circa 70 en 100 cm -mv. In raai 2 ligt deze aanzienlijk dieper op 170 cm - mv. In raai 3 kon de muur niet worden gevonden vanwege de aanwezige puinlagen die er waarschijnlijk boven liggen.

De beek die op basis van bronnen van oost naar west door het plangebied heeft gelopen en die op een kaart is gesitueerd ligt opmerkelijk genoeg zo ongeveer in de zone die op basis van boringen in raai 2 als een drassige gebied kan worden aangemerkt. Er lijkt zelfs een beekgeul of bedding te zijn aangeboord.

De keileem of gestuwde tertiaire klei- en leemlaag ligt nagenoeg overal dieper dan 2 meter en is afgedekt met dekzand. De top van het dekzand is grotendeels omgewerkt in een stedelijke laag die ter plaatse van bestratingen, mogelijk na gedeeltelijke ontgraving (bij de ontwikkeling van het gebied tot parkeergebied), is aangevuld met geel zand. De dikte van het laatst genoemde zandpakket bedraagt minimaal 50 cm.

Er is ook een gegeven uit het bureauonderzoek dat niet kon worden aangetoond met het veldonderzoek. De vroegmiddeleeuwse gracht onder de Langestraat kon niet worden aangetoond. Er blijkt geen grachtvulling of een dempingspakket aanwezig te zijn en op minder dan de veronderstelde diepte van deze gracht is ongeroerd dekzand aanwezig. Waarschijnlijk ligt deze gracht verder buitenwaarts dan op de reconstructietekening is aangegeven.

Omdat bij het opstellen van dit rapport de inrichting van het gebied nog niet concreet is uitgewerkt kan er nog geen concreet selectieadvies worden geformuleerd. Laagland Archeologie adviseert om in ieder geval een vervolgonderzoek te laten uitvoeren door middel van proefsleufjes om de bevindingen uit het booronderzoek te verifiëren.

1 INLEIDING

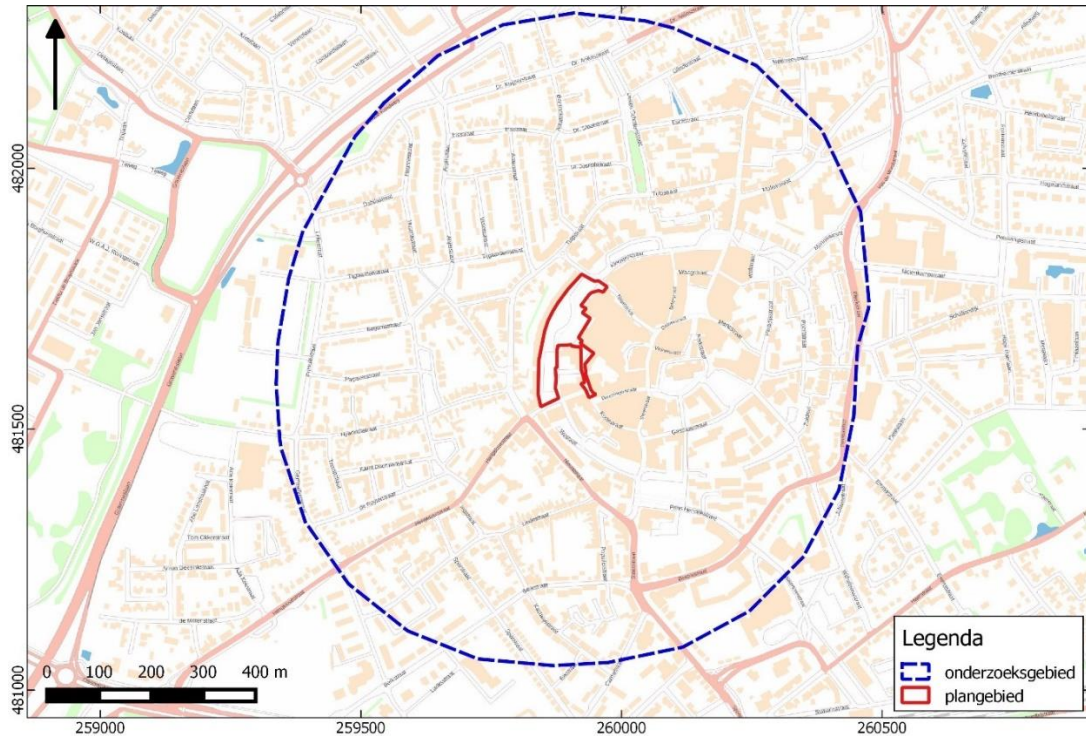
1.1 AANLEIDING ONDERZOEK

In opdracht van de gemeente Oldenzaal heeft Laagland Archeologie in november en december 2016 een bureauonderzoek en een inventariserend veldonderzoek verkennende fase uitgevoerd in het herinrichtingsgebied Vijfhoek-Vestingstraat in de stad Oldenzaal. De aanleiding voor het onderzoek vormt de voorgenomen herinrichting van het gebied. Daartoe zal een omgevingsvergunning worden aangevraagd en wordt voor een beperkt deel een bestemmingplanwijzigingsprocedure gevoerd. Vanwege de archeologische waarde van het plangebied dient er archeologisch onderzoek uitgevoerd te worden als onderdeel van de ruimtelijke onderbouwing.

Op de archeologische waardenkaart van de gemeente Oldenzaal ligt het plangebied in een zone met een hoge archeologische waarde. Bij ontwikkelingen waarbij bodemingrepen met een omvang van meer dan 50 m² en dieper dan 50 cm zijn te voorzien dient archeologisch onderzoek te worden uitgevoerd.

1.2 AFBAKENING PLAN- EN ONDERZOEKSGBIED

Het herinrichtingsgebied ligt een oppervlakte van circa 1,2 ha. Voor een beter begrip van de bodemkundige omstandigheden en de archeologie van de planlocatie is een groter gebied bestudeerd. Een zone van 500 m rondom het plangebied wordt voldoende geacht om de archeologische potentie van het plangebied in kaart te brengen. Deze zone wordt aangeduid als 'onderzoeksgebied'.

Afbeelding 1. Ligging van het plangebied (roodomlijnd) en onderzoeksgebied (blauwe streepjeslijn).

1.3 ADMINISTRATIEVE GEGEVENS

OBJECTGEGEVENS PLANGEBIED	
Projectnaam	Bureauonderzoek en IVO verkennende fase. Vijfhoek-Vestingstraat te Oldenzaal, gemeente Oldenzaal
Plaats	Oldenzaal
Gemeente	Oldenzaal
Provincie	Overijssel
Kaartblad	28F
Coördinaten hoekpunten (centrum)	259900/481720
Oppervlakte plangebied	ca. 1,2 ha
Omvang bodemverstoring circa	Nog niet bekend
Diepte geplande bodemverstoring	100 cm –mv (geschat)
Onderzoeksaanmelding ArchisIII	4022502100
Uitvoerder	Laagland Archeologie VOF
Contactpersoon	J.A.M. Oude Rengerink
Adviseur namens de gemeente Oldenzaal (bevoegd gezag)	drs. A. Vissinga
Uitvoeringsperiode onderzoek	November 2016
Beheerder en plaats documentatie	Laagland archeologie VOF, vestiging Ootmarsum

Tabel 1. Objectgegevens.

1.4 HUIDIGE SITUATIE EN TOEKOMSTIG GEBRUIK

In de huidige situatie is het gebied vooral een parkeergebied dat aan de noordelijke rand met een brede groenstrook is voorzien. De Vestingstraat die met enkele bochten door het gebied loopt is de aanvoerstraat die tevens de Deurningerstraat en de Nagelstraat met elkaar verbindt. Tot het plangebied behoort ook nog de Langestraat, de Kortestraat en een deel van de Deurningerstraat.

Afbeelding 2. Locatie van het plangebied en toegevoegde uitbreiding (binnen de zwarte lijnen). Het betreft een voorlopige inrichtingschets die nader uitgewerkt zal worden.

In de toekomstige situatie blijft de gebruiksfunctie van het gebied nagenoeg onveranderd maar wordt de Vestingstraat minder bochtig en worden parkeervlakken verplaatst. Ook de groenstructuur zal deels worden gewijzigd. Op het moment van onderzoek zijn de herinrichtingsplannen nog schetsmatig. Een definitieve uitwerking zal in de loop van 2017 bekend worden.

1.5 VOORZIENE BODEMVERSTORINGEN

De bodemverstoringen die zijn te voorzien bestaan uit grondwerk aanleggen van nieuwe straatcunetten en parkeerplaatsen en het aanpassen van groenzones. Concreet zijn de uit te voeren werken echter nog niet bekend. De diepte van de verstoringen bedraagt minimaal 50 cm en zal bij eventuele rioolvernieuwingen ruim 2,5 meter bedragen.

1.6 ONDERZOEKSDOEL

Het uitgevoerde onderzoek behoort tot de eerste fasen in het archeologische onderzoeksproces (zie bijlage 1). Het bureauonderzoek heeft tot doel een archeologisch verwachtingsmodel op te stellen aan de hand van bestaande bronnen. Het verkennend booronderzoek heeft tot doel het verwachtingsmodel te toetsen en zo nodig aan te vullen. Daarbij wordt specifiek gekeken naar de mate waarin de oorspronkelijke bodemopbouw nog intact is en of zich archeologisch relevante lagen in het plangebied bevinden. Het karterend booronderzoek richt zich specifiek op het opsporen van vindplaatsen. Op grond van de resultaten van dit onderzoek kan worden beoordeeld of en zo ja, welke vorm van vervolgonderzoek nodig is om de archeologische waarde van het gebied te kunnen vaststellen.

Voor realisering van de doelstelling wordt voor het bureauonderzoek de volgende vraagstelling gehanteerd:

1. *Wat is de fysisch-geografische situatie van het gebied?*
2. *Hoe is de bodemopbouw in het plangebied en in welke mate is deze nog intact? Wat is de invloed van de geomorfologische en bodemkundige aspecten van het plangebied op bewoning en gebruik in het verleden?*
3. *Welke bekende archeologische waarden (complextypen, archeologische periodes) bevinden zich in het plan- en onderzoeksgebied?*
4. *Wat is bekend over het historisch gebruik van het plangebied in het verleden?*
5. *Wat is de specifieke verwachting van het plangebied ten aanzien van archeologische waarden? (complextypen, diepteligging, periodes en kenmerken)?*

2 INVENTARISATIE

2.1 INLEIDING

In dit hoofdstuk worden de relevante landschappelijke ontwikkeling en huidige bodemkundige situatie beschreven. Tevens wordt ingegaan op de bekende archeologische waarden in de omgeving van het plangebied en de historische situatie. Voor wat betreft de in de tekst genoemde archeologische perioden wordt verwezen naar bijlage 2.

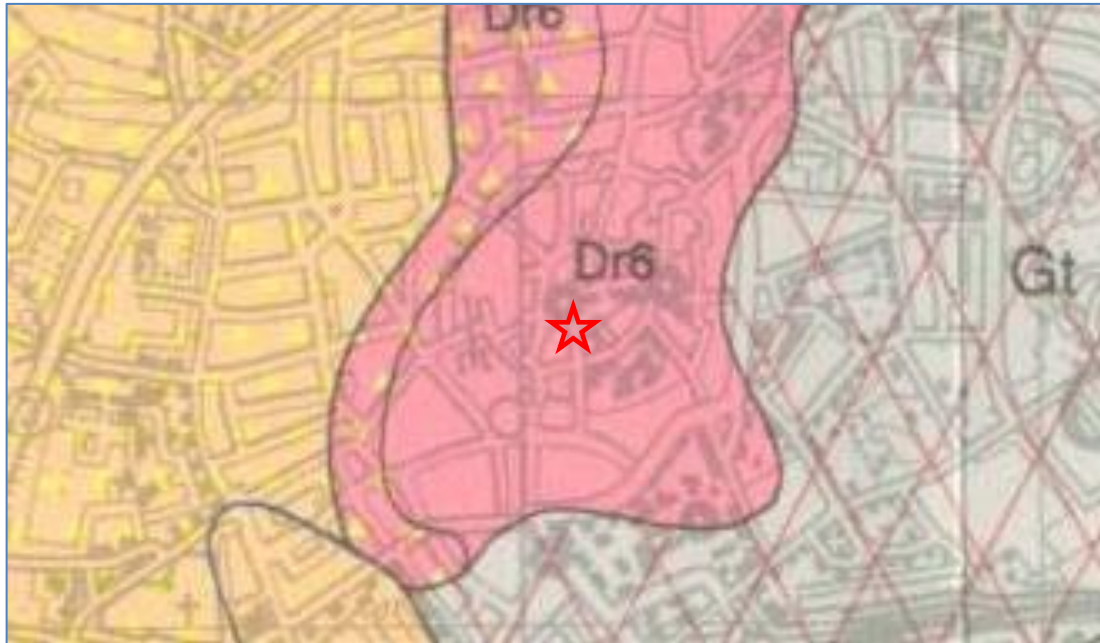
2.2 GEOLOGIE, GEOMORFOLOGIE EN BODEM

2.2.1 GEOLOGIE EN FYSISCH GEOFRAFIE

De historische kern van Oldenzaal ligt aan de voet van de westflank van de stuwwal van Oldenzaal-Enschede. In de ondergrond zijn afzettingen aanwezig die als keileem worden aangemerkt (Formatie van Drenthe). Deze afzettingen bestaan uit leem-, klei en zandlagen. Vermoedelijk betreft het een lokaal morene die ook oudere tertiaire klei- en leem kan bevatten. Deze morene kan afkomstig zijn van de overschoven stuwwal aan de noordoostzijde van de stuwwal.¹ Hoewel op de geologische kaart² (afbeelding 3) op de keileem geen dekzand is aangegeven blijkt uit diverse archeologische onderzoeken er ter plaatse van de historische kern dekzand aanwezig is. De dikte van dit dekzand is variabel maar globaal is dit zanddek in oostelijke richting van de stadskern dunner dan aan de westzijde. Het dekzand is afgezet in het Midden- en Laat Weichselien en behoort tot het Laagpakket van Wierden (Formatie van Boxtel).

¹ Van de Berg en Den Otter 1993

² idem

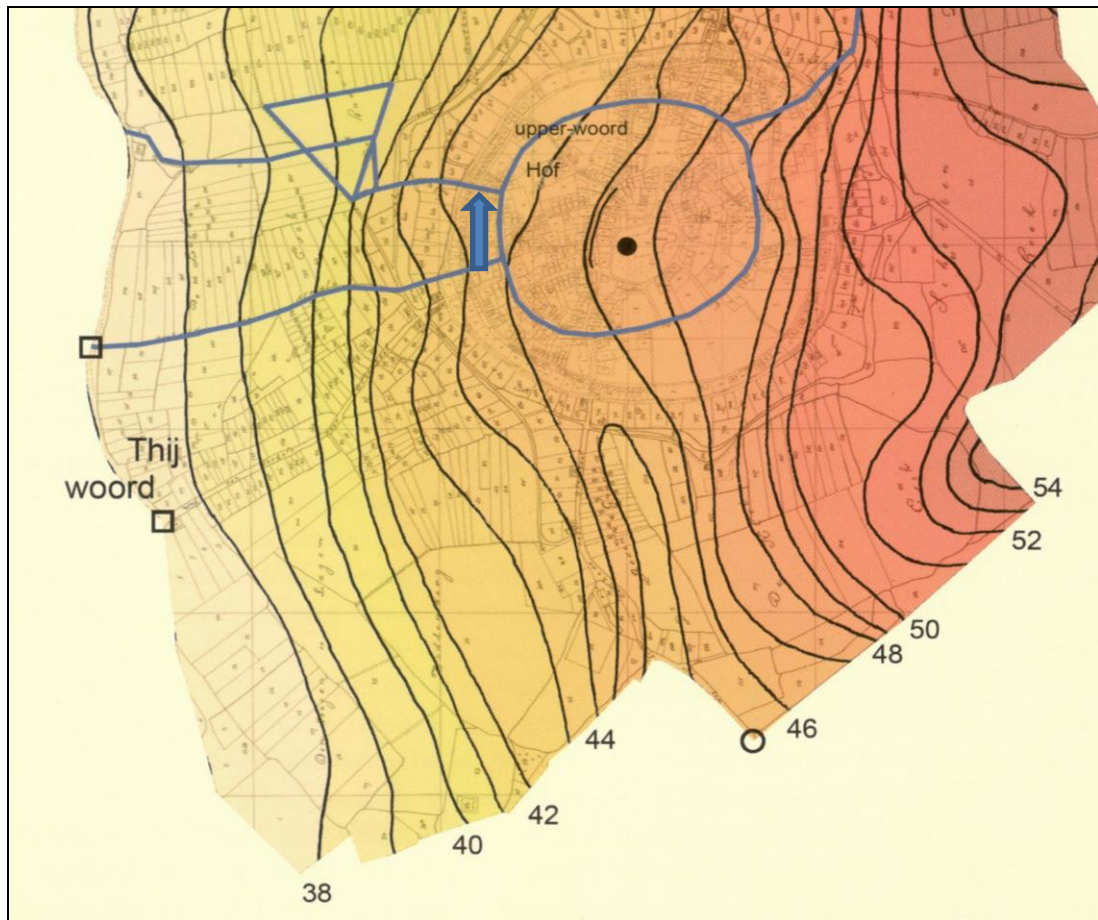

Afbeelding 3. Uitsnede van de Geologische kaart van Nederland, blad Almelo oost/Denekamp. RGD 1989.

In meerdere bronnen wordt gesteld dat er in het gebied van de Vijfhoek een beek heeft gelegen. Het gebied vormt het laagste deel van het laatmiddeleeuwse stadsgebied van Oldenzaal dat van west naar oost oploopt naar de flank van de stuwwal. De genoemde beek zou ongeveer midden door de stadskern hebben gelopen en door het gebied van de Vijfhoek. Gezien de geomorfologie is dat aannemelijk, het zou dan moeten gaan om een beek die verder in oostelijke richting, vanaf het gebied van het Haarbroek op de flank van de stuwwal in westelijke richting afliep en een van de bovenbeken van de Saasvelder beek vormde (zie afbeelding 4). Binnen en direct rond de oude kern is de loop van deze beek zal deze beek als waterloop verloren zijn gegaan vanwege de ontwikkeling van de middeleeuwse stad en doordat de afvoer via de grachten werd gereguleerd. Ter plaatse van de Driehoek, bij de opgravingen van het Agnesklooster is vermoedelijk ook een opgevolde beekdalachtige laagte aangetroffen met een veenpakket dat duidde op 'stilstaand water'.³ De beek wordt de Fonteinbeek genoemd en zou ook gelopen hebben door de Vijfhoek waar die bij de grondwerken voor de bouw van het winkelcentrum is aangetroffen.⁴ Mogelijk heeft de betreffende beek over langere perioden meerdere beeklopen gehad en was een groot deel van het gebied van de Vijfhoek oorspronkelijk een drassig gebied.

³ Ulrich 2004, Verlinde 1999

⁴ Oude Nijhuis en Rorink 1998, p. 15

Afbeelding 4. Uitsnede uit de hoogtelijnenkaart van het voormalige stadsgericht Oldenzaal. De blauwe lijnen geven de ligging van (deels gereconstrueerde) beken en waterlopen aan. De blauwe pijl wijst naar de waterloop of oude beek die door het gebied van de Vijfhoek liep. Bron: Ulrich 2004.

2.2.2 BODEM

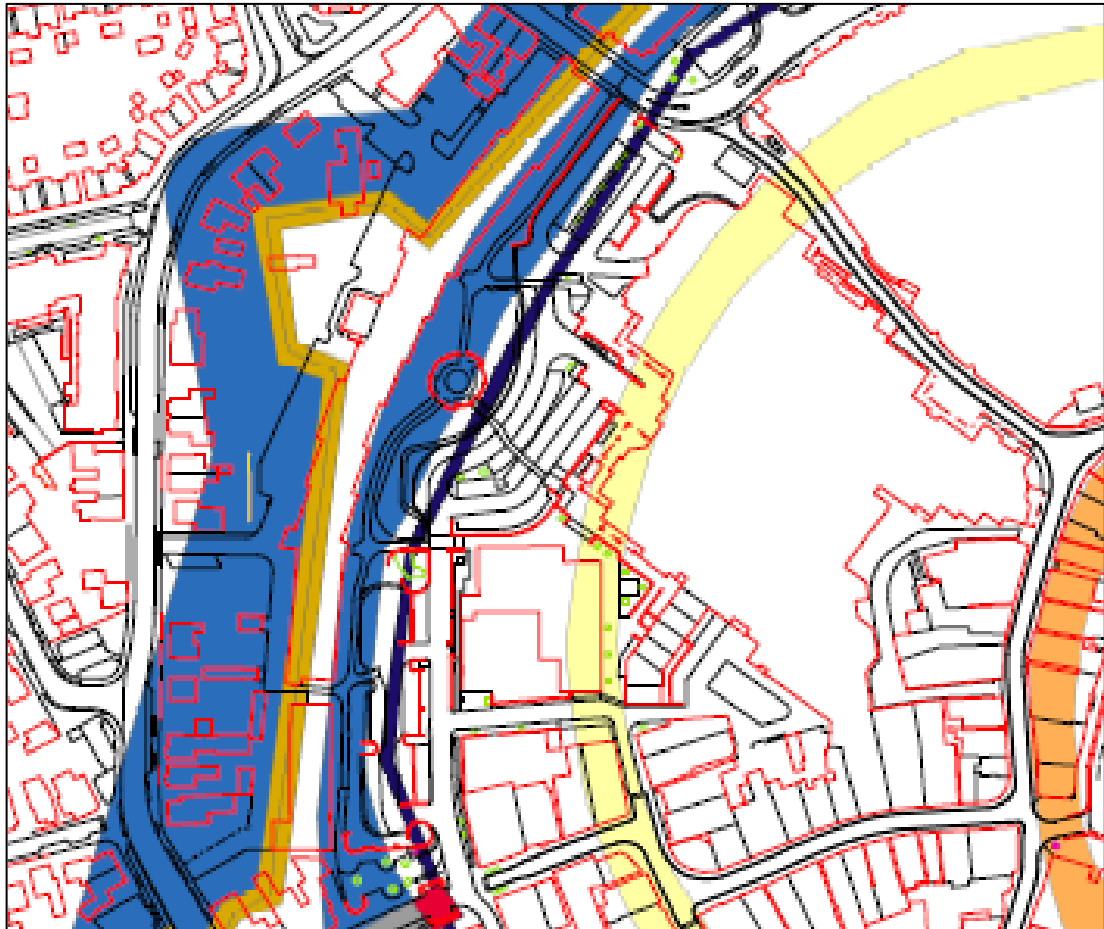
De bodem is op de bodemkaart niet gekarteerd (bebouwde kom). Oorspronkelijk zullen in de top van het dekzand podzolbodems zijn ontstaan. Deze bodem is vanaf de middeleeuwen waarschijnlijk omgewerkt door ontginning tot akkers of tuinen en zal gaandeweg, met de uitbreiding van de bebouwing in het gebied, zijn omgevormd tot een stedelijk ophogingspakket. De onderste bodemhorizonten kunnen eventueel nog aanwezig zijn. Naast podzolbodems moet ook rekening worden gehouden met de mogelijk drassige bodem die er van nature aanwezig geweest kan zijn. In dat geval zullen er beekerdgronden zijn geweest.

2.2.3 ONTWIKKELING VAN DE VERSTERKING OLDENZAAL

Oldenzaal is een van de oudste steden van Oost-Nederland. De eerste aanwijzingen voor de aanwezigheid van een pre-stedelijke nederzetting dateren uit het begin van de 8^e eeuw. Uit onderzoek bij de herinrichting van het Plechelmusplein zijn de oudste christelijke begravingen gedateerd in die periode. Dit vormt de sterkste aanwijzing voor een uit de periode daterende vroegste fase van een kerkhof en daarmee de aanwezigheid van een kerk. Deze zou zijn gesticht door de Angelsaksische missionaris Plechelmus. Zoals veel vroegmiddeleeuwse plaatsen zal de kerk zijn gesticht op grond van een laat Merovingische of Karolingische (konings-)hof. In de Karolingische periode groeide Oldenzaal uit tot de centrumplaats binnen Twente en waarschijnlijk was deze plaats in die periode ook een zetelplaats van een graaf van de gouw Twente. Gezien het belang van de plaats is er in die periode ook al een ringwalburg aanwezig. Een datering van sediment uit de gracht van deze ringwalburg dat bij recent onderzoek is bemonsterd, laat zien dat deze gracht in ieder geval ouder is dan de 10^e eeuw (Zielman 2016). Vermoed mag worden dat Oldenzaal in de vroege Karolingische periode een militair en bestuurlijk steunpunt van het Frankische gezag vormde, gelegen nabij de grens van het rijk met het naburige Saksische gebied in het oosten en zuidoosten. Mocht er tot ver in de 9^e eeuw nog geen ringwalburg zijn geweest dan moet die op zijn laatst zijn aangelegd in de late 9^e eeuw. De aanleiding van de aanleg kan dan zijn gevormd door de Viking invallen in 886 waarbij onder andere Deventer en Zutphen zijn verwoest. Of dat met Oldenzaal ook is gebeurd is niet bekend, maar gezien de niet al te lange afstand van deze plaatsen moeten de Vikingen ook voor Oldenzaal een zekere bedreiging hebben gevormd. Kort na het verslaan van de Vikingen werden Deventer en Zutphen versterkt met een forse ringwalburg en op basis van de vergelijkbare vorm, de genoemde datering en vrijwel identieke morfologie als Zutphen, kan de ringwalburg van Oldenzaal ook aan het einde van de 9^e eeuw zijn aangelegd. De vermoedelijke ligging van de vroegmiddeleeuwse ringwalgracht is aangegeven in afbeelding 5. De exacte ligging is niet bekend maar de reconstructie is gebaseerd op waarnemingen en onderzoek dat vooral in de oostelijke helft van de stad heeft plaatsgevonden en het historische stratenpatroon. Ter plaatse van het plangebied zou de ringwalgracht ongeveer met de Langestraat gelijk moeten lopen.

Na een forse groeiperiode in de 10^e tot de 13^e eeuw moet ook het gebied binnen de ringwalburg te klein zijn geworden. In de 13^e of de 14^e eeuw wordt het stadsgebied uitgebreid met een nieuwe ring van grachten en een stadsmuur. Er lag buiten de stadsmuur een dubbele gracht die eveneens in afbeelding 4 zijn weergegeven. De binnenste gracht die een breedte van minimaal 15 meter gehad moet hebben, lag ongeveer parallel aan de stadszijde van de Walgaardenflats. De stadsmuur moet aan de binnenrand van de gracht hebben gelegen, ongeveer midden door het plangebied.

Afbeelding 5. Ligging van de voormalige verdedigingswerken ter plaatse van het plangebied. De kaart geeft een reconstructie op basis van historische kaarten en afbeeldingen. De exacte locaties en dimensies van de grachten en wallen zijn niet bekend.

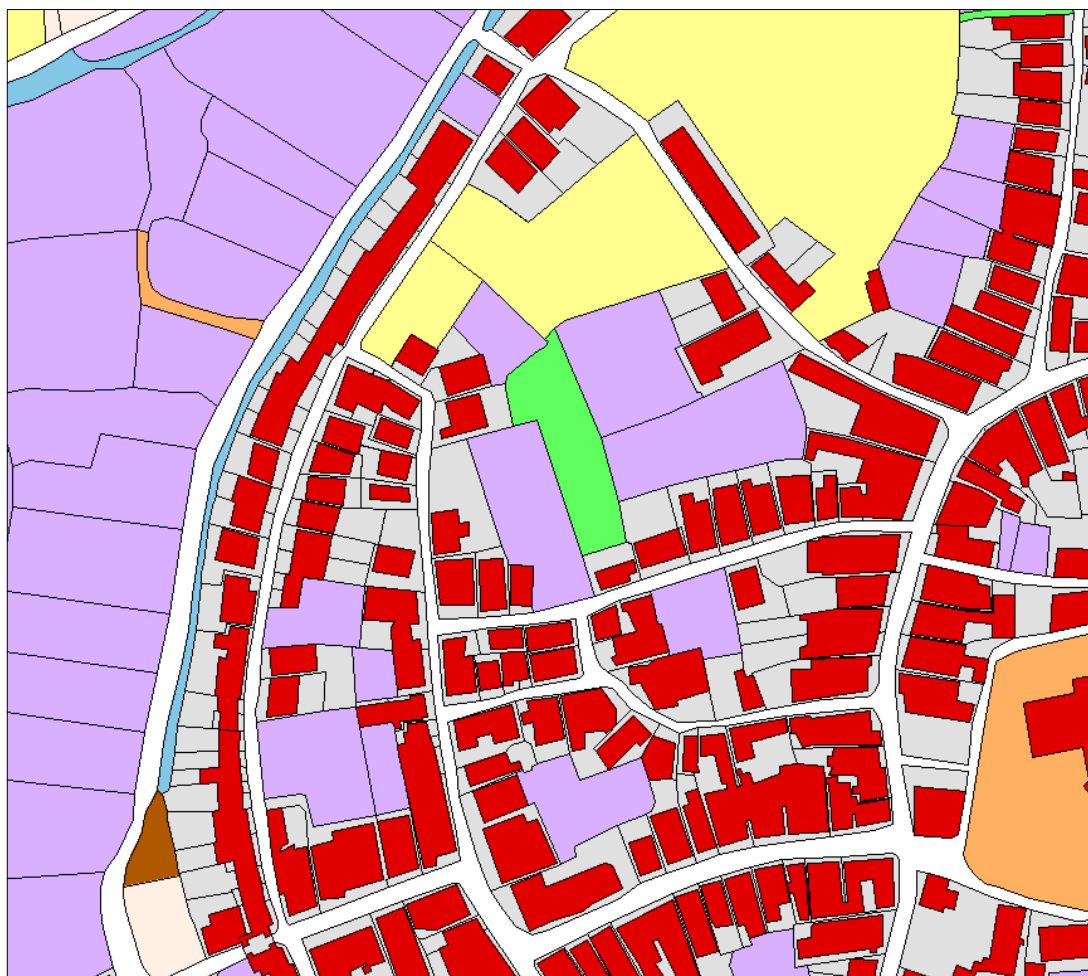
De vroegste locatie van Hof van Oldenzaal wordt gelokaliseerd ter plaatse van het gebied van het huidige winkelcentrum de Vijfhoek dat eeuwenlang *de Höfte* werd genoemd.⁵ In de loop van de geschiedenis vanaf de Late Middeleeuwen verloor de hof steeds meer van zijn oorspronkelijke functies en raakte het gebied opgesplitst in particuliere percelen. Op de kaart van Jacob van Deventer uit het midden van de 16^e eeuw is het gebied al voor een groot deel stedelijk bebouwd (afbeelding 6). In het begin van de 19^e eeuw is het gebied een vrij dichtbebouwd deel van de stad (afbeelding 7) maar een aanzienlijk stuk is onbebouwd. In de loop van de 19^e en de 20^e eeuw raakt ook dit gebied dicht bebouwd.

⁵ Oude Nijhuis en Rorink, 1998

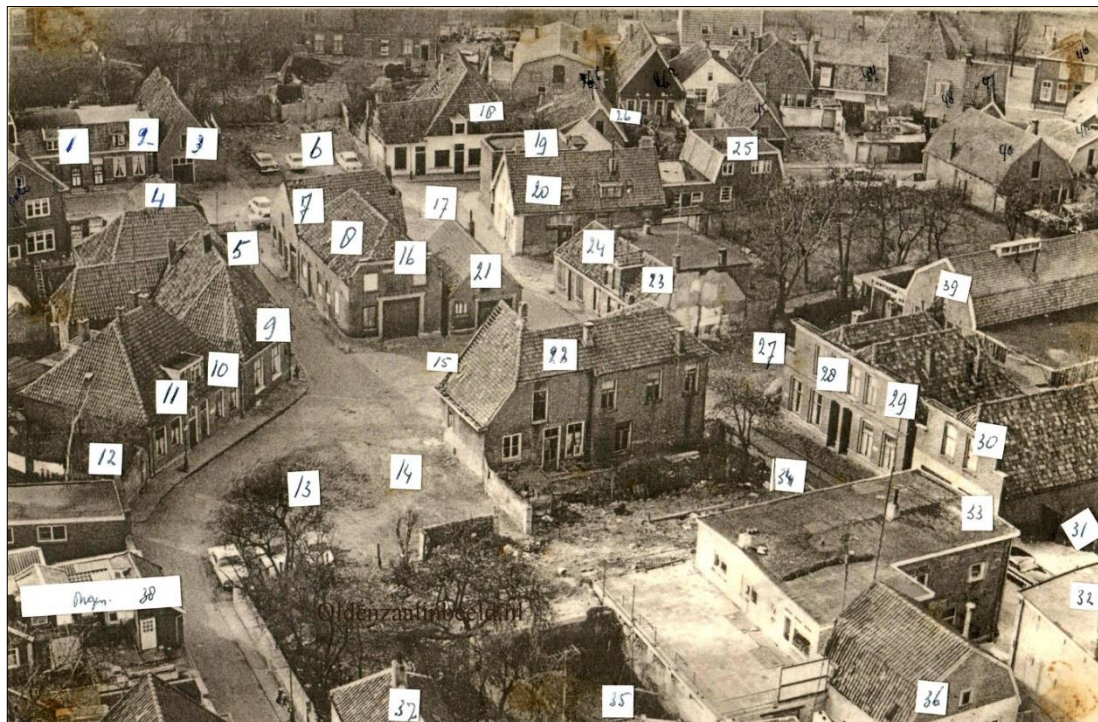

Afbeelding 6. Uitsnede uit plattegrond van Jacobus van Deventer. Te zien is dat er in het plangebied al vrij dichte bebouwing aanwezig is. In de muur ter hoogte van de Nagelstraat is een muurtoren aanwezig.

Na de inname van Oldenzaal door Frederik Hendrik in 1626 zijn op last van deze stadhouder de vestingwerken ontmanteld. Het is echter nauwelijks bekend in hoeverre en over welke perioden ook de stadsmuren zijn afgebroken. Het is denkbaar dat er nog grote delen van de muur waar tegen aan huizen waren gebouwd, zijn blijven staan. De laatste van deze huizen zijn pas in de twintigste eeuw afgebroken. De ontmanteling van de vesting Oldenzaal zal zich vooral hebben gericht op de vroeg 17^e eeuwse vesting uitbouw met de wallen en bastions. Ook hiervan blijken tot in het begin van de 20^e eeuw echter de nog half gedempte grachten aan verschillende kanten van de stad nog aanwezig te zijn. Zoals in veel middeleeuwse steden wordt vanaf de 17^e eeuw de middeleeuwse stadgracht gaandeweg smaller. De gracht wordt dan niet echt meer onderhouden en wordt ondieper. Bovendien breiden burgers die percelen langs de gracht hadden deze percelen naar de grachtzijde toe steeds verder uit door het aanplempen met grond zodat de gracht steeds smaller wordt en er dikwijls ook gebouwd werd. Op de kadastrale minuut uit het begin van de 19^e eeuw resteert van de oorspronkelijk wellicht 15 tot 20 meter brede binnengracht dan nog slechts een fikse sloot (afbeelding 6), die uiteindelijk ook geheel werd gedempt.

Afbeelding 7. Uitsnede uit de kadastrale minuutplan. Het gebied is dan deels bebouwd maar vooral langs de binnenzijde van de Vestingstraat ligt nog veel open ruimte. Hier is nu het winkelcentrum De Vijfhoek gevestigd.

Afbeelding 8. Vanaf het midden van de jaren 60 van de vorige eeuw begon de afbraak van een heel stuk stad. Op de foto is de Langestraat (ooit Lindeboomstraat) helemaal aan de bovenzijde van de foto te zien (langs de nummers 1, 2, 3, 6, 18 en 16), verder daarachter ligt de Vestingstraat (voorheen Achter de Muren).

2.2.4 DE HISTORISCHE SITUATIE IN HET PLANGEBIED

De huidige Vestingstraat ligt grotendeels ter plaatse van een oude straat die 'Achter de Muren' heette. Deze straat liep vanaf de Durningestraat tot aan de Bisschopstraat⁶. De foto in afbeelding 11 moet de betreffende straat 'Achter de Muren' zijn.⁷ Gezien de lichte ronding van de straat is het zicht op het zuidwesten en vermoedelijk liggen de huizen aan de rechterkant (westzijde) dan met de achterzijde tegen de stadsmuur voor zover die nog niet was gesloopt.

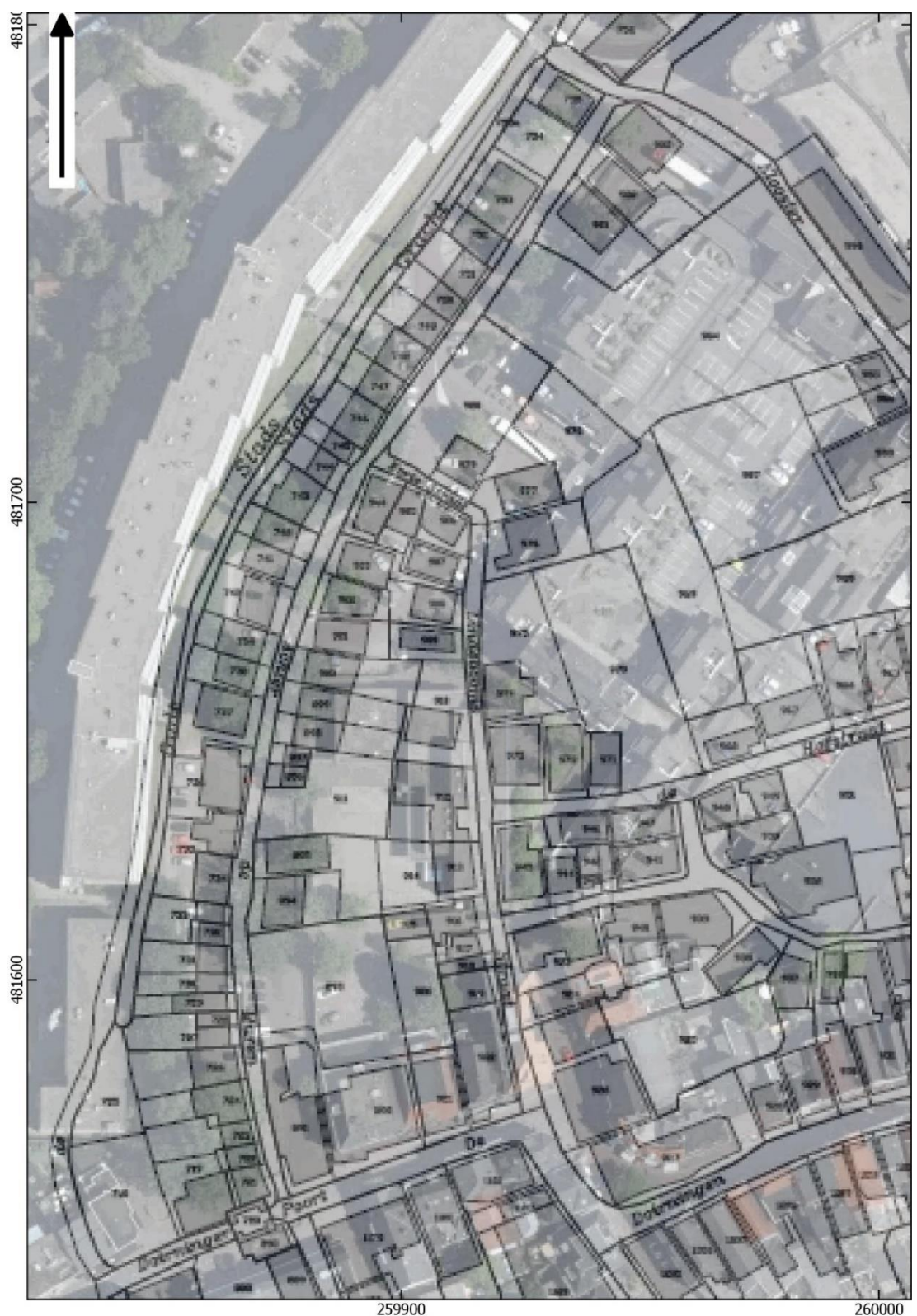
In ieder geval is het plangebied dicht bebouwd geweest waarbij ook vaststaat dat veel huizen tegen de stadsmuur waren gebouwd. In Oldenzaal zijn ter plaatse van de Steenstraat de laatste bovengrondse delen van de stadsmuur gesloopt, samen met de daar tegenaan gebouwde huizen in 1901 en 1965 (afbeelding 10).

⁶ Mededeling J. Oude Essink Nijhuis

⁷ Op 10 oktober 1913 is de straatnaam gewijzigd in de Vestingstraat (mededeling J. Oude Essink Nijhuis)

Bureauonderzoek en IVO verkennende fase. Vijfhoek-Vestingstraat te Oldenzaal, gemeente Oldenzaal

Afbeelding 9. De kadastrale minuutplan geprojecteerd op de huidige situatie. Het geeft een indruk van het grote aantal den de dichtheid van de bebouwing die er tot in de jaren zestig van de vorige eeuw was.

Afbeelding 10. Afbraak van een van de laatste stukken stadsmuur in 1901. De foto geeft een goede indruk van een laatmiddeleeuwse stadsmuur met een weergang op muurbogen aan de binnenzijde.

Afbeelding 11: Muurhuizen aan de Vestingstraat (voorheen 'Achter de Muren').

De afbraak van de bebouwing in het plangebied begon al in het midden van de jaren zestig van de vorige eeuw en duurde eigenlijk voort tot in de jaren zeventig. Het gebied kende een hoge mate van verkrotting en met de tijdgeest van die periode werd er naar gestreefd om dergelijke stadsdelen geheel te slopen voor nieuwbouw. Op de foto uit 1971

in afbeelding 12 is het gehele gebied van de Vijfhoek bijna geheel leeg en niet lang daarna wordt gestart met de bouw van het winkelcentrum 'De Vijfhoek'.

Afbeelding 12. Het plangebied in 1971. De Walgaardenflat is nog in aanbouw. Het gebied van de Vijfhoek is grotendeels kaal.

Pas vanaf 1978 wordt begonnen met de bouw van het winkelcentrum 'De Vijfhoek'. In die tijd werd er geen archeologisch onderzoek verricht. Of er in die tijd, met name bij het inrichten van het parkeergebied achter de Vijfhoek (het plangebied) ook funderingen van de stadsmuur zijn gevonden is niet bekend maar het is niet voorstelbaar dat die niet zijn aangetroffen. Dit geldt overigens voor alle delen in de stad waar in de jaren zeventig en tachtig ter plaatse van de stadsmuur nieuw is gebouwd. De stadsmuur is alleen nog redelijk gedocumenteerd ter plaatse van de Steenstraat toe er door de toenmalige conservator van het Palthehuis, De Bruijn, een kleine opgraving is uitgevoerd, en tussen het huidige politiebureau en de Driehoek, waar in de jaren negentig door de Archeologische Club Oldenzaal een kleine opgraving is gedaan.

2.2.5 MOGELIJKE VERSTORINGEN

Het is niet goed in te schatten in hoeverre er voor de aanleg van het parkeergebied en de nieuwe Vestingstraat het oorspronkelijke maaiveld is verlaagd. De oorspronkelijke bebouwing die geheel is opgeruimd zal over het algemeen hebben bestaan uit eenvoudige kleine huizen die niet diep gefundeerd zijn geweest. Vermoedelijk bedroeg de funderingsdiepte maximaal 50 tot 60 cm. Dat er hiervan nog de onderste delen hier en daar nog in de bodem resteren is mogelijk. De oudere gebouwen kunnen overigens

bestaan hebben uit (oorspronkelijk) een vakwerkskelet op poeren of veldkeien. In dat geval zullen er van die huizen nagenoeg geen sporen meer aanwezig zijn. Veel van de huizen moeten eigen beer- en mogelijk ook waterputten hebben gehad. Bovendien zullen er ook diverse openbare waterputten aanwezig zijn geweest. Het is aannemelijk dat deze putten nog deels in de bodem zijn bewaard. Dat moet zeker ook gelden voor de fundering van de stadsmuur. Deze zal mogelijk tot een tot anderhalve meter diep gefundeerd moeten zijn en is vermoedelijk nog voor een aanzienlijk deel in de bodem aanwezig. De middeleeuwse stadsgracht zal zeker nog als een opvulling aanwezig zijn, evenals de vroegmiddeleeuwse gracht ter plaatse van de Langestraat (de vroegere Lindeboomstraat).

2.3 RELEVANTE ARCHEOLOGISCHE WAARNEMINGEN IN RELATIE TOT HET PLANGEBIED

In de omgeving van het plangebied zijn, voor zover het de historische stadskern betreft vele waarnemingen gedaan en er zijn diverse archeologische onderzoeken uitgevoerd. Zowel de waarnemingen als de onderzoeken liggen echter alle ten westen van de Steenstraat en de Grotestraat. Binnen de scope van dit onderzoek zijn deze minder relevant op enkele na. Voor wat betreft de laatmiddeleeuwse stadsgracht zijn er tot op heden geen onderzoeksgegevens beschikbaar en, ondanks het feit dat er in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw veelvuldig nieuw is gebouwd ter plaatse van de voormalige stadsmuur, zijn er daarvan geen enkele meldingen bekend. Er zijn slechts twee plaatsen waar de stadsmuur wel is gedocumenteerd

Afbeelding 13. De stadsmuur nabij de Steenpoort tijdens een opgraving door De Bruijn. De bovenkant van de stadsmuur lag hier op circa 50 tot 70 cm diepte (schatting op basis van de foto).

In 1969 is er onder leiding van de toenmalige conservator van het Museum het Palthuis, dhr. De Bruijn, een opgraving uitgevoerd van de fundering van de muur ter plaatse van de Steenstraat, na de sloop van de voormalige fabriek van Molkenboer, op de plaats waar nu het bouwsel staat dat de stadsmuur dient te verbeelden (afbeelding 12) Ondanks vele nieuwbouwprojecten ter plaatse van de stadsmuur zijn er nooit meldingen geweest en ook amateurarcheologen, voor zover die in die tijd actief waren in Oldenzaal, hebben in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw blijkbaar nooit een waarneming kunnen of mogen doen. Pas in de jaren negentig wordt weer een stuk stadsmuur blootgelegd in de groenstrook tussen het politiebureau en de huidige Driehoek. Wat bij de genoemde twee waarnemingen opvalt is de geringe diepte waarop de bovenkant van de muur onder het maaiveld ligt. Die bedraagt niet meer dan 50 tot 70 cm. De muur zelf is op dat niveau ongeveer een meter dik.

De vroegmiddeleeuwse gracht is diverse malen onderzocht; bij een noodopgraving bij de uitbreiding van het gemeentehuis in 1997, bij een archeologische opgraving aan de Schoolstraat in 2004 (OM-nr. 2576), bij een archeologische begeleiding van de aanleg van riolen op de oostzijde van de Ganzenmarkt in 2008 (OM-nr28575) en bij de archeologische begeleiding van de aanleg van riolering in de Hofmeijerstraat-Ganzenmarkt in 2015. Zoals boven al vermeld is bij dit laatste project gebleken dat deze gracht op zijn laatst moet zijn aangelegd in de late 9^e eeuw. De diepte bedraagt ruim 3 meter. Een volledig dwarsprofiel is nog nergens gedocumenteerd.

2.4 CONCLUSIE

De conclusie wordt gegeven aan de hand van de beantwoording van de onderzoeksvragen uit paragraaf 1.6.

1. *Wat is de fysisch-geografische situatie van het gebied?*

Het plangebied ligt in een gebied met oorspronkelijk dekzand op keileem. Het bevindt zich aan de voet van de stuwwal van Oldenzaal-Enschede. De keileem bevindt zich waarschijnlijk op een diepte van meer dan twee meter onder het maaiveld en is afgedekt met dekzand.

2. *Hoe is de bodemopbouw in het plangebied en in welke mate is deze nog intact? Wat is de invloed van de geomorfologische en bodemkundige aspecten van het plangebied op bewoning en gebruik in het verleden?*

Het plangebied ligt in een ongekarteerd deel van de bodemkaart en de geomorfologische kaart. In geomorfologisch opzicht ligt het plangebied aan de voet van de stuwwal en qua bodemontwikkeling zal er oorspronkelijk sprake zijn geweest van podzolgronden en beekerdgronden. Vanaf de vroegste stedelijke ontwikkeling kunnen er aanvankelijk akker, weide- en tuingronden zijn ontstaan waar later een stedelijk ophogingspakket moet zijn ontstaan. Het plangebied ligt deels in een beekdalletje van een beek die door de

oude kern van de stad liep en ter plaatse daarvan zal er een van oorsprong drassige zone aanwezig zijn geweest.

3. *Welke bekende archeologische waarden (complextype, archeologische periode) bevinden zich in het plan- en onderzoeksgebied?*

In het plangebied zijn geen bekende waarden bekend. Met name in het oostelijk deel van de laatmiddeleeuwse kern van Oldenzaal zijn veel waarnemingen en onderzoeken gedaan. Nabij het plangebied moet daarbij het omvangrijke onderzoek van het voormalige Agnesklooster worden vermeld. Mogelijk is bij deze opgravingen ook de vulling van de vroegmiddeleeuwse gracht aangetroffen. Hoewel de fundering van stadsmuur bij nieuwbouw in Oldenzaal op veel locaties moet zijn aangetroffen en afgebroken is deze maar op slechts twee locaties (summier) gedocumenteerd. De laatmiddeleeuwse stadsgracht is nog nergens goed gedocumenteerd.

4. *Wat is bekend over het historisch gebruik van het plangebied in het verleden?*

Vrijwel het gehele plangebied was tot medio de 20^e eeuw een dicht bebouwd gebied met eenvoudige huizen die zich bevonden langs het oorspronkelijke laatmiddeleeuwse stratenpatroon. Het was een gebied waar aan huis een scala aan ambachtelijke bedrijvigheden werd beoefend, mogelijk nog in combinatie met stadsboerderijtjes.

2.5 VERWACHTINGSMODEL

In deze paragraaf wordt de laatste onderzoeksvraag van het bureauonderzoek uit paragraaf 1.6 beantwoord:

5. *Wat is de specifieke verwachting van het plangebied ten aanzien van archeologische waarden? (complextype, diepteligging, periode en kenmerken)?*

Op basis van de bodemkundige, archeologische en historische situatie geldt voor het plangebied een hoge verwachting op het aantreffen van archeologische resten. Deze verwachting wordt hier verder gespecificeerd:

- *Datering*

Op de archeologische verwachtingskaart ligt het plangebied in een zone met een hoge archeologische waarde. Het omvat de gehele historische kern van Oldenzaal tot het begin van de 19^e eeuw. Het plangebied ligt tussen de vroegmiddeleeuwse en de laatmiddeleeuwse gracht, in een stadsuitbreidingsgebied dat vermoedelijk vanaf de 13^e eeuw bij de stad is gekomen. Dat houdt in dat de stedelijke bebouwing die er in het gebied is ontwikkeld dateert uit de periode tussen de 13^e en de 20^e eeuw;

- *Complextype*

Het betreft het complextype 'Stad' en het complextype 'Versterking' (Gracht en muur);

- *Omvang*

Archeologische sporen en relictten van het stedelijk gebied zullen zich tot in de 17^e eeuw nog hebben bevonden binnen de contour van de voormalige laatmiddeleeuwse stadsmuur. Nadien heeft de stedelijke bebouwing zich wat verder uitgebreid over (een mogelijk deels afgebroken) stadsmuur en de van binnenuit geleidelijk aangeplempte gracht. Beide genoemde complextypen bevinden zich binnen het gehele plangebied;

- *Diepteligging*

De archeologische sporen en resten kunnen op verschillende dieptes worden aangetroffen. Alle sporen zullen zijn afgedekt met een recent aangebracht of geroerd pakket van circa 0,5 tot 1,0 meter dikte. Funderingen van huizen zullen grotendeels zijn verwijderd maar dieper sporen zoals water- en beerputten kunnen nog grotendeels in de bodem aanwezig zijn. De fundering van de stadsmuur kan zich met de bovenkant nog op een diepte van 0,5 meter onder het maaiveld bevinden en tot een diepte van wellicht 1,5 tot 2 meter onder het maaiveld nog aanwezig zijn. De insteek van de middeleeuwse grachten kan zich wellicht op een diepte van ongeveer een meter aftekenen. De diepte van de grachten moet op ongeveer 3 tot 4 meter geschat worden;

- *Uiterlijke kenmerken (artefacten en type indicatoren)*

Qua aan te treffen materiële artefacten moet rekening worden gehouden met alle voorkomende materialen en artefacttypen, met uitzondering van vuursteen;

- *Mogelijke verstoringen*

Globaal zal in het gehele plangebied de bodem tot circa 0,5 tot 1 meter diepte zijn afgegraven en aangevuld met schoon zand ten behoeve van de aanleg van het parkeergebied. Voorafgaand daaraan is vanaf de tweede helft van de jaren zestig tot medio jaren zeventig de oude bebouwing in het hele plangebied gesloopt. Welke grondwerken en tot welke diepte er hebben plaatsgevonden is niet bekend. Vermoedelijk zijn de funderingen grotendeels uitgegraven maar dat zal niet veel dieper geweest zijn dan maximaal een meter onder het toenmalige maaiveld.

3 VELDWERK

3.1 BESCHRIJVING ONDERZOEKSMETHODIEK

De boringen zijn uitgevoerd conform het plan van aanpak (pva)⁸. Er zijn in totaal 42 boringen gezet tot een diepte van maximaal 5,2 m –mv. De boringen zijn ingemeten met meetlinten ten opzichte van de bestaande bebouwing en kenmerken van de straten en parkeervakken. De maaiveldhoogte is bepaald aan de hand van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN2). De boorstaten zijn gedocumenteerd en opgesteld met behulp van het softwarepakket Boorstaten!. Het veldwerk is uitgevoerd op 23 en 24 november 2016. De boorstaten zijn afgebeeld in bijlage 4; de boorpuntenkaart is opgenomen in bijlage 5.

Er is geboord in drie raaien die in principe dwars over het verloop van de voormalige laatmiddeleeuwse gracht en de stadsmuur zijn geprojecteerd. Het primaire doel van de plaatsen van boringen in deze raaien was het lokaliseren van de gracht en de stadsmuur om daarmee binnen het plangebied het verloop ervan in kaart te brengen. Tevens was het de bedoeling om met name van de muur de diepteligging van de bovenkant van de resterende fundering te kunnen bepalen.

De afstand tussen de boringen varieert en is mede in het veld bepaald op basis van de resultaten van de boringen ten tijde van de uitvoering van het veldwerk. Mede vanwege de aanwezigheid van kabels en leidingen konden boringen niet overal op de gewenste plekken worden gezet. Getracht is om met name ter plaatse van de vermoedelijke ligging van de stadsmuur de boringen dicht aaneen te plaatsen op afstanden van enkele meters. Daarbuiten zijn boringen op circa vijf meter afstand van elkaar geplaatst.

Raai 1 ligt in het noordelijk deel van het plangebied en strekt zich uit tussen de Walgaardenflat aan de westzijde tot aan de muur langs het parkeervak aan de oostzijde (boringen 1-13).

Raai 2 ligt ongeveer in het midden en strekt zich uit van de Walgaardenflat, langs het voormalige postkantoor tot aan het doodlopende einde van de Langestraat (boringen 14-27). Raai 3 ligt in het zuidelijk deel van het plangebied vanaf het gebouw ten zuiden van de Walgaardenflat tot aan de tuinmuur van het perceel aan de oostzijde van de Vestingstraat (boringen 28-36). Verder zijn er in de Langestraat, tussen het gebouw van het winkelcentrum De Vijfhoek en de Deurningestraat nog boringen gezet (boringen 37-42).

⁸ Oude Rengerink 2016.

3.2 RESULTATEN VELDONDERZOEK

3.2.1 LITHOLOGIE EN BODEM

Raai 1

Raai 1 omvat 13 boringen genummerd van west naar oost. In tegenstelling tot wat eigenlijk werd verwacht blijkt de gracht langs de westzijde van het plangebied er lastig te definiëren. In de boringen 1 en 2 is een zandig geroerd pakket bruingrijze tot grijs bruin zandige grond aanwezig tot een diepte van 3, 2 tot 2,0 meter. Deze grond doet denken aan een demping. Merkwaardig is echter dat in boring 2 op een diepte van 2 meter een roodbruine B-horizont van een podzol bodem aanwezig lijkt te zijn. In boring 3 is op een diepte van slechts 80 cm een dik pakket grijsgroene tot lichtgrijze sterk zandige klei aanwezig dat schijnbaar ongeroerd is en als tertiair klei of keileem wordt geïnterpreteerd. Op een diepte van 290 cm ligt onder deze klei bruingroen tot bruingrijs venig materiaal. Het gaat om fijn amorf organisch materiaal dat het best als een soort Gyttja kan worden bestempeld. Een dergelijke afzetting ontstaat door bezinking van fijn organische detritus in nagenoeg stilstaand open water. De vorming van een dergelijk sediment kan vooral plaatsvinden op een meerbodem of een brede gracht. In de onderhavige afzetting is echter geen enkele archeologische indicator in de vorm van bijvoorbeeld houtskool of puinspikkels waargenomen; het ziet er 'heel schoon' uit, vanuit archeologisch perspectief. Het is ons inziens dan ook niet zeker of dit een grachtvulling betreft.

In boring 4 lijkt op een geringe diepte van minder dan een meter een laagje dekzand op keileem aanwezig (keileem op 100 cm diepte). Voor boring 5 geldt hetzelfde maar lijkt de keileem geroerd te zijn en gaat op 170 cm diepte over in zandige tertiaire klei of keileem. Het meest verwonderlijk is boring 7. Hierin werd vanaf een diepte van 240 cm een laag donkerbruin amorf veen met daaronder op een diepte van 400 cm wederom de gyttja-afzetting aangetroffen en wel tot een diepte van 520 cm onder het maaiveld. De onderkant van deze laag kon niet worden bereikt.

In de boringen 8 tot en met 11 is in de bovengrond een verrommelde laag grijs tot donkerbruingrijs zand aanwezig en moesten de boringen gestaakt worden op een puinlaag. In boring 9 voelde het stuiten van de boor op baksteen aan alsof het om een vaste fundering ging. Dit lijkt ook het geval te zijn in boring 10. Indien het om de bovenkant van de fundering van de stadsmuur gaat dan ligt die op respectievelijk 100 en 70 cm diepte. In de boringen 8 gaat het waarschijnlijk om een laag met los puin en in boring 11 vermoedelijk ook een fundering aangetroffen.

Interpretatie raai 1

De veen- en gyttja laag zou een grachtbodem kunnen zijn uit de periode waarin in de gracht nog diep water aanwezig was. De schijnbaar ongeroerde lagen van keileem die er op liggen zijn dan mogelijk dempingsmateriaal. Het echter ook mogelijk dat de organische laag al ouder is en is ontstaan in een meertje of een oude beekloop die al ruim voor de aanleg van de gracht al bestond.

Vermoedelijk is in boring 1 de aanzet van de buitengracht waargenomen. De gracht lijkt te liggen tussen de boringen 5 en 8 en heeft een bovenbreedte van circa 15 meter. In boring 9 is vermoedelijk de fundering van de stadsmuur aangetroffen. Aan beide zijden ligt binnen een strook van circa twee meter een puinlaag die mogelijk als afbraakpuin kan worden geïnterpreteerd. In boring 11 is vermoedelijk gestuit op een fundering van een van de huizen op de kadastrale minuut (op perceel 981).

Raai 2

In de boringen 14 tot en met 16 is ter plaatse van de vermoedelijke gracht geen echte grachtvulling aangetroffen. Tot op het stevige gele dekzand ligt er een geroerd pakket met een afwisseling van bruingrijze tot donkergrijze zandlagen die verrommeld zijn en soms sporen van oud puin bevatten. Merkwaardig is dat er hier geen venige laag of gyttja is aangetroffen zoals die in raai 1 wel ter plaatse van de gracht aanwezig zijn. Ook de diepte waarop het ongeroerde dekzand aanwezig is geeft aan dat de gracht hier aanzienlijk minder diep is geweest. In boring 17 is mogelijk de fundering van de stadsmuur aanwezig. Bij het boren werd op 2 meter diepte gestuit op mogelijk een muur, aanzienlijk dieper dan in raai 1. Ten westen van de boring met de muur werden onder een recent uitzierend pakket geroerde grond, vooral donkergrijze, vaak matig tot sterk humeuze zandlagen aangetroffen. In boring 19 is op een diepte tussen 150 en 230 cm zelfs een laag sterk humeuze donkergrijze zandlaag aanwezig die in eerste instantie op een grachtvulling lijkt. Omdat de gracht daar niet kan liggen zou het kunnen gaan om een vulling van een beekloop. Verder in oostelijke richting op een hoger niveau (circa 80 cm) bestaat de bodem tot een flinke diepte uit geel vulzand dat een recente ophoging of vulling is (boringen 24-27). Deze boringen zijn bovendien gestaakt op een beton en grind/puin van vermoedelijk recente oorsprong. De grond is hier schijnbaar tot een diepte van minimaal 2 meter ontgraven geweest en aangevuld met geel zand.

Interpretatie raai 2

Omdat in diverse bronnen is vermeld dat er door het gebied van de Vijfhoek een beek moet hebben gelopen is het goed mogelijk dat in raai 2 deze beek of het beekdalletje is aangetroffen en in de boringen 18 en 19-23 de zandige opvullingslagen van een oorspronkelijk laag terreindeel. De gracht die er ter plaatse van de boringen 14-16 zou moeten zijn is niet echt diep en is gevuld met een dempingslaag van verrommeld zand. De fundering van de stadsmuur is in boring 17 waarschijnlijk op een diepte van 2 meter aanwezig.

Raai 3

De boringen 28 tot en met 32 zijn allen op geringe diepte gestaakt op een puinlaag. Daarom is het niet gelukt om in deze boringen de begrenzing en de vulling van de gracht te onderzoeken. De laag boven de puinlaag bestond merendeels uit een recente of subrecente laag geel of bruingrijs zand met puinresten en in enkele gevallen ook mortelresten. Vermoedelijk gaat het om puin van afgebroken huizen die hier hebben gestaan. In boring 33 is op een diepte vanaf 290 cm wel een grachtvulling aangetroffen. Tot 390 cm bestond ie uit een dempingslaag van grijs, licht puinhoudend zand, tussen 390 en 410 cm diepte uit een veenlaagje en een donkergrijs sterk humeus zandlaagje

met daaronder een zachte baksteen. Daaronder ligt een pakket veen met zandbrokken. Er kon vanwege het instorten van het boorgat helaas niet dieper worden geboord dan tot 450 cm. Direct aangrenzend op drie meter oostelijker is in boring 34 een dik zandpakket aanwezig dat recent is. Ook in de overige boringen in deze raai is er een recent zandpakket aanwezig. Boring 35 is op 120 cm diepte gestaakt op een puinlaag. Denkbaar is dat het om puin van de stadsmuur gaat die aan de westzijde van de Vestingstraat gestaan moet hebben. In de boringen is die echter niet aangetroffen. In boring 36 is op een diepte van 120 cm ongeroerd dekzand aanwezig onder een geroerde zandlaag.

Interpretatie raai 3

In raai 3 is de gracht waarschijnlijk alleen in boring 33 aangetroffen. Deze boring moet dicht tegen de voormalige stadsmuur aan liggen. Vanwege de aanwezigheid van puinlagen kon de gracht verder in zuidwestelijke richting niet worden aangeboord. In de boringen aan de andere zijde van boring 33 lijkt er verder geen duidelijk ophogingspakket aanwezig.

Boringen in de Langestraat

Met de boringen in de Langestraat zou eventueel de vroegmiddeleeuwse gracht nog aangetoond kunnen worden. Uit de boorgegevens blijkt dit echter niet het geval te zijn. In de boringen 37, 38 en 39 is er onder een laag cunetzand alleen geel zand aangetroffen. Het is niet helemaal duidelijk of dit om dekzand gaat; hoewel de pakking van dit zand behoorlijk vast is, is er toch enige twijfel of het daadwerkelijk om ongeroerd dekzand gaat. Pas vanaf een diepte van 400 cm (!) en 130 cm in respectievelijk de boringen 37 en 38 is er wel vast en ongeroerd geel dekzand vastgesteld. In de boringen 39 is er een grijsbruine zandlaag op dekzand aanwezig en in boring 41 is onder de laag recent cunetzand tot 155 cm diepte een laag bruingrijs puinhoudend zand aangetroffen. In boring 42, bij de kruising van de Deurningerstraat met de Kortestraat is tot 140 cm diepte de bodem recent geroerd en ligt daaronder dekzand.

Interpretatie boringen Langestraat

In geen van de reeks boringen in de Langestraat (en de Deurningerstraat) zijn op basis van de bodemstratigrafie aanwijzingen voor de vroegmiddeleeuwse gracht aangetroffen. Er is in de boringen, tot op wisselende diepte een recente en een wat ouder pakket zand aanwezig waarin in de boringen 41 en 42 nog puinresten aanwezig zijn. Een grachtvulling met eventueel een dempingspakket is niet waargenomen. Gesteld kan worden dat de vroegmiddeleeuwse gracht in ieder geval niet onder de huidige Langestraat ligt. Vermoedelijk moet die in een meer buitenwaartse richting worden gezocht.

3.2.2 ARCHEOLOGISCHE VONDSTEN

In geen van de boringen zijn archeologische vondsten gedaan.

3.2.3 CONCLUSIES VELDWERK

Aan de hand van de bevindingen uit de boringen kunnen de volgende conclusies worden getrokken:

De laatmiddeleeuwse gracht en stadsmuur

In raai 1 lijkt de middeleeuwse gracht vrij goed in beeld gebracht te zijn. Deze ligt tussen de boringen 2 en 8. Enigszins bijzonder is de grote diepte van de gracht als er vanuit wordt gegaan dat de gyttja-achtige veenlaag als een grachtvulling wordt beschouwd. De diepte bedraagt dan ruim 5 meter onder het huidige maaiveld (dieper dan circa 37,5 m +NAP), waar normaal gesproken laatmiddeleeuwse grachten een diepte van 3 tot 4 meter hebben. Ook de bovenliggende zandige klei- of leemlagen zijn nogal bijzonder omdat deze er behoorlijk ongeroerd uitzien en er in eerste instantie niet de indruk uit ontstaat dat het om dempingsgrond gaat.

In raai 2 lijkt de gracht veel minder diep en lijkt de onderkant op slechts 260 cm onder het maaiveld te liggen (40,54 +NAP). Bovendien is hierin geen oude grachtvulling aangetroffen maar slechts zandig materiaal dat vermoedelijk als dempingsgrond kan worden aangemerkt. In raai 3 is in slechts één boring de bodem van de gracht bereikt (circa 40,90 +NAP). Omdat het erg onwaarschijnlijk is dat de gracht in raai 1 ruim 3 meter dieper zal zijn uitgegraven moet de gracht daar zijn gegraven in een oudere natuurlijke laagte die voor de aanleg van de gracht in de 13e eeuw al was opgevuld met gyttja-achtig veen dat in een meertje is ontstaan. Hoe oud de organische afzetting in dit meertje zijn is te achterhalen door eventuele bemonstering voor C14-analyses.

De stadsmuur lijkt in raai 1 te zijn aangetroffen in boring 9 en aan weerszijden ervan is een puinlaag aanwezig. Dit zou dan afbraakpuin van de muur kunnen zijn. De muur ligt op een diepte van 70 tot 100 cm onder het maaiveld. In raai 2 is de muur niet aangetroffen maar is er in boring 17 wel een stevig puinlaag aanwezig. Wellicht dat dit ook afbraakpuin van de stadsmuur is. In raai 3 is vooral veel puin aangetroffen zonder dat de indruk bestaat dat bij de boringen gestuit is op de fundering van de stadsmuur.

De vroegmiddeleeuwse gracht

In geen van de boringen die liggen op de vermoedelijke loop van de vroegmiddeleeuwse gracht zijn aanwijzingen daarvoor aangetroffen. Hoewel het denkbaar is dat deze bij recentere grondwerken grotendeels is uitgegraven en is aangevuld met vulzand, bestaat de indruk dat deze dan verder buitenwaarts (meer westelijk van de Langestraat) moet liggen.

Het gebied 'binnen' de grachten

In de boringen 18 tot en met 23 van raai 2 is gebleken dat de bodem onder het recent geroerde grondpakket bestaat uit sterk humeuze grond en in boring 19 lijkt zelfs een beekbedding te zijn aangeboord. In ieder geval is dit deel van het plangebied van nature en ook tot in historische tijden een natte en drassige zone geweest waar doorheen de oude Fonteinbeek gelopen moet hebben. In de zones ten noorden en zuiden daarvan ligt de 'vaste grond' in de vorm van dekzand hoger.

Het gehele plangebied

Binnen het gehele plangebied is geleidelijk aan, vanaf de late middeleeuwen, als in de 13^e eeuw de stad wordt vergroot met het gebied tussen de oude vroegmiddeleeuwse gracht en de nieuwe stadsmuur, dichte bebouwing ontstaan. In de boringen zijn veelvuldig op relatief geringe diepte puinlagen aangetroffen. Deel zal het gaan om afbraakpuin van de voormalige bebouwing in het plangebied. In boring 11 is vermoedelijk nog een fundering aangetroffen van één van die huizen. Met uitzondering van de Langestraat en het verhoogde deel tussen het voormalige postkantoor en het winkelcentrum is er in het plangebied een recent (lees eind jaren 70 van de vorige eeuw) pakket geroerde grond aanwezig met wisselende diktes van circa 0,5 tot 1,0 meter.

4 CONCLUSIE

De verwachtingen zoals die bij het bureauonderzoek zijn vastgesteld worden met de resultaten van het veldonderzoek grotendeels bevestigd. Het veldonderzoek heeft uitgewezen dat:

- 1. De binnenrand van de (binnenste) laatmiddeleeuwse gracht bij de zones waar die met de boorraaien is onderzocht, nagenoeg op dezelfde locatie ligt als op de reconstructietekening van de vestingwerken van de stad Oldenzaal is aangegeven. Minder duidelijk is waar de buitenrand ligt maar die zal ongeveer in lijn liggen met de oostelijke zijde van de Walgaardenflats.*
- 2. De vermoedelijke stadsmuur is in de boorraaien 1 en 2 vermoedelijk aangetroffen en ligt vrij goed op de lijn van de muur zoals die op bovengenoemde reconstructietekening is aangegeven. In raai 1 ligt de bovenkant van de muur tussen circa 70 en 100 cm -mv. In raai 2 ligt deze aanzienlijk dieper op 170 cm – mv. In raai 3 kon de muur niet worden gevonden vanwege de aanwezige puinlagen die er waarschijnlijk boven liggen.*
- 3. De beek die op basis van bronnen van oost naar west door het plangebied heeft gelopen en die op een kaart is gesitueerd ligt opmerkelijk genoeg zo ongeveer in de zonen die op basis van boringen in raai 2 als een drassige zone kan worden aangemerkt. Er lijkt zelfs een beekgeul of bedding te zijn aangeboord.*
- 4. De keileem of gestuwde tertiaire klei- en leemlaag nagenoeg overal dieper ligt dan 2 meter en is afgedekt met dekzand. De top van het dekzand is grotendeels omgewerkt in een stedelijke laag die ter plaatse van bestratingen, mogelijk na gedeeltelijke ontgraving (bij de ontwikkeling van het gebied tot parkeergebied), is aangevuld met geel zand. De dikte van het laatst genoemde zandpakket bedraagt minimaal 50 cm.*

Er is ook een gegeven uit het bureauonderzoek dat niet kon worden aangetoond met het veldonderzoek:

- 5. De vroegmiddeleeuwse gracht onder de Langestraat kon niet worden aangetoond. Er blijkt geen grachtvulling of een dempingspakket aanwezig te zijn en op minder dan de veronderstelde diepte van deze gracht is ongeroerd dekzand aanwezig. Waarschijnlijk ligt deze gracht verder buitenwaarts dan op de reconstructietekening is aangegeven.*

5 ADVIEZEN

Een concreet selectieadvies is vanwege het schetsmatige karakter van de geplande ontwikkeling in dit stadium nog niet te geven. In algemene zin en conform het archeologiebeleid van de gemeente Oldenzaal dient er bij de verdere ontwikkeling naar gestreefd worden om de aanwezige archeologische waarden in het plangebied te behouden en te voorkomen dat deze bij toekomstige grondwerken worden aangetast. Bij de verdere planontwikkeling tot een concreet bestek gelden de volgende aandachtspunten:

- 1. In het algemeen kan gesteld worden dat grondwerken tot een diepte van 50 cm niet leiden tot aantasting van archeologische waarden in het plangebied. Tot die diepte is er nagenoeg overal een recent geroerd of aangebracht pakket grond aanwezig. Grondbewerkingen tot die diepte zijn overigens ook toegestaan op basis van het bestemmingsplan;*
- 2. Vervolgonderzoek om te verifiëren of de op basis van de boringen veronderstelde ligging van de stadsmuren juist is wordt aanbevolen. Dit kan alleen door het graven van proefsleufjes. Dit onderzoek dient bij voorkeur in een vroegtijdig stadium plaats te vinden indien op enig moment in de verdere uitwerking van de plannen concreet kan worden opgemaakt dat er ter plaatse van de stadsmuur diepere grondwerken zijn te voorzien. Door dit zo vroeg mogelijk op te pakken kunnen naar aanleiding van de bevindingen uit dit onderzoek nog eventuele aanpassingen worden doorgevoerd;*
- 3. In bijna het gehele plangebied kunnen van de voormalige huizen nog diepere funderingsresten bevinden. Bovendien is de kans groot dat er zich nog vele beer- en waterputten bevinden die alleen aan de bovenkant zijn aangetast door graafwerk. Er dient bij het verder uitwerken van de inrichting van het gebied daarom goed gekeken worden naar zones waar dieper dan 50 cm wordt ontgraven. Eventueel kunnen bij de uitvoering archeologische begeleidingen worden ingezet om eventueel aan te treffen archeologische sporen en resten te kunnen documenteren.*

Tot slot willen wij er nog nadrukkelijk voor pleiten om bij eventuele ontgravingen ter plaatse van de gracht en de stadsmuur de gelegenheid te creëren en middelen beschikbaar te stellen om deze archeologische sporen grondig te onderzoeken. Ondanks dat er in het recente verleden op veel plaatsen de stadsmuur al is weggebroken is er nooit enig onderzoek geweest en is er nog steeds grote onduidelijkheid over de ouderdom van de stadsmuur. Voor een stad als Oldenzaal die ooit de centrumplaats van Twente was, is dit nog steeds een grote lacune in de geschiedenis.

Bureauonderzoek en IVO verkennende fase. Vijfhoek-Vestingstraat te Oldenzaal,
gemeente Oldenzaal

De implementatie van deze aanbeveling is in handen van de bevoegde overheid, de
gemeente Oldenzaal. De gemeente wordt hierin vertegenwoordigd en geadviseerd door
haar archeologische deskundige, mevr. drs. M. Nieuwenhuis van Het Oversticht.

Literatuur

Bakker, H. de & J. Schelling, 1989. Systeem van bodemclassificatie voor Nederland.
Staring Centrum Wageningen.

Bosch, J.H.A., 2008. Archeologische Standaard Boorbeschrijvingsmethode versie 1.1. Op
basis van de Standaard Boorbeschrijvingsmethode versie 5.2. Deltares-rapport 2008-
U-R0881/A.

Nederlands Normalisatie-instituut, 1989. Nederlandse Norm NEN 5104, Classificatie van
onverharde grondmonsters. Nederlands Normalisatie-instituut Delft.

Oude Nijhuis J.G.M en R.F.A. Rorink, 1998. De Bisschopshof te Oldenzaal: van Prüms
kloostergoed tot landsheerlijke mantelhof. In: Overijsselse Historische Bijdragen 113e
stuk 1998.

Oude Nijhuis, J. 2004. Oldenzaal in de Middeleeuwen. De betekening van het
Kloosterterrein. In: Hinke, J, Y. Hoitink en E. Ulrich (red.). Dat Coevent toe Oldenzal.
De geschiedenis en de opgraving van het Agnesklooster te Oldenzaal.

Ostkamp, S. (red.), 1999. De opgraving van het St. Agnesklooster in Oldenzaal.
Rapportage Archeologische Monumentenzorg 50. ROB Amersfoort.

Ulrich, E. 2004. De opgraving van het Agnesklooster. In: : Hinke, J, Y. Hoitink en E. Ulrich
(red.). Dat Coevent toe Oldenzal. De geschiedenis en de opgraving van het
Agnesklooster te Oldenzaal.

Verlinde, A.D., 1999. Oldenzaal – Stadhuis: gracht voorburcht? In: 't Inschrien 1999, 31
(2). Pp. 53-57.

Zielman, G. 2016. Plangebied Hofmeijerstraat in Oldenzaal, gemeente Oldenzaal;
archeologisch onderzoek: een archeologische begeleiding (conform KNA-protocol
opgraven). RAAP-Rapport 3176, Weesp.

Archeologische databases/internetbronnen

ArchisIII

www.boorstaten.nl

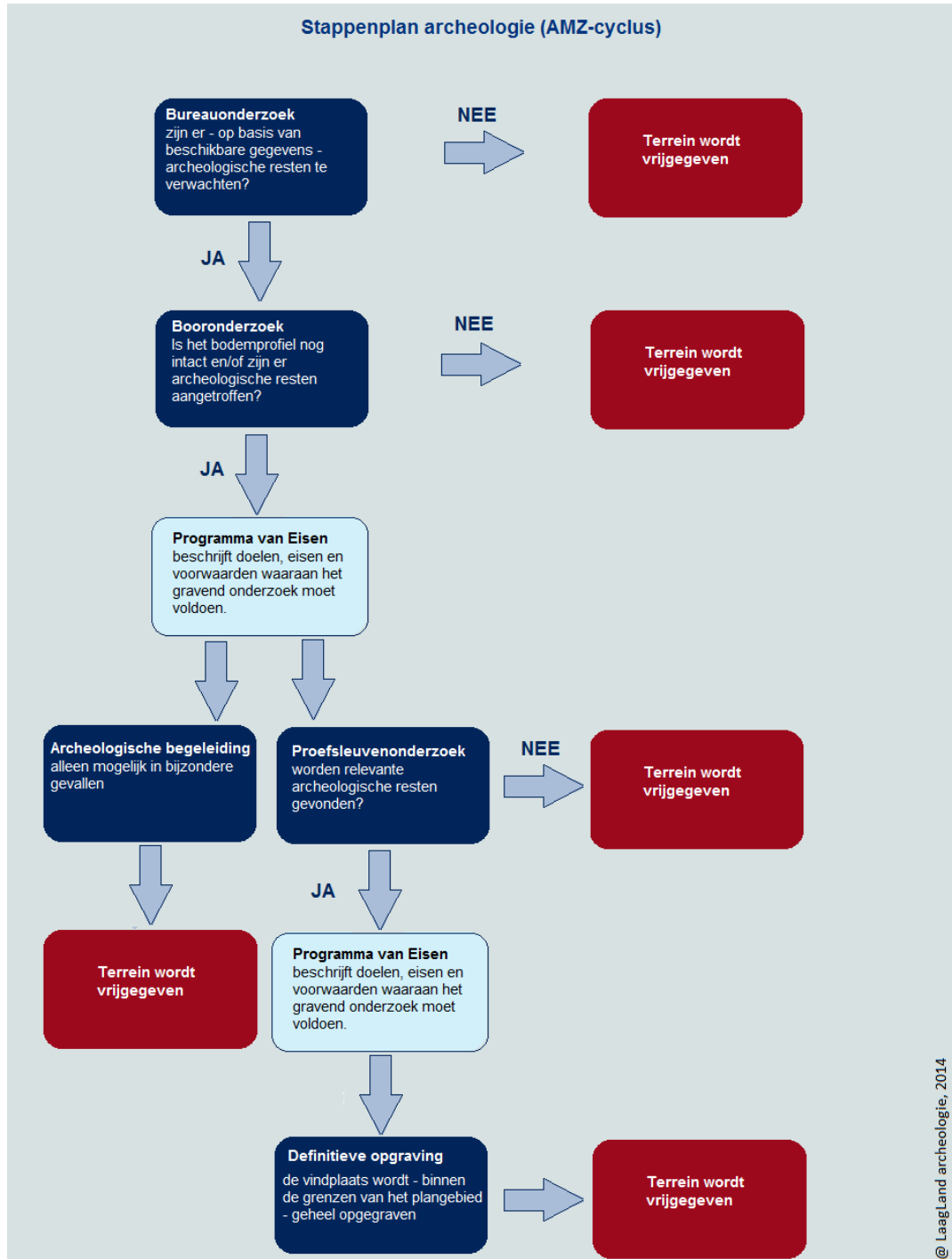
www.topotijdreis.nl

<http://archeologieinnederland.nl/>

Oudoldenzaal.nl

BIJLAGE 1 AMZ-CYCLUS

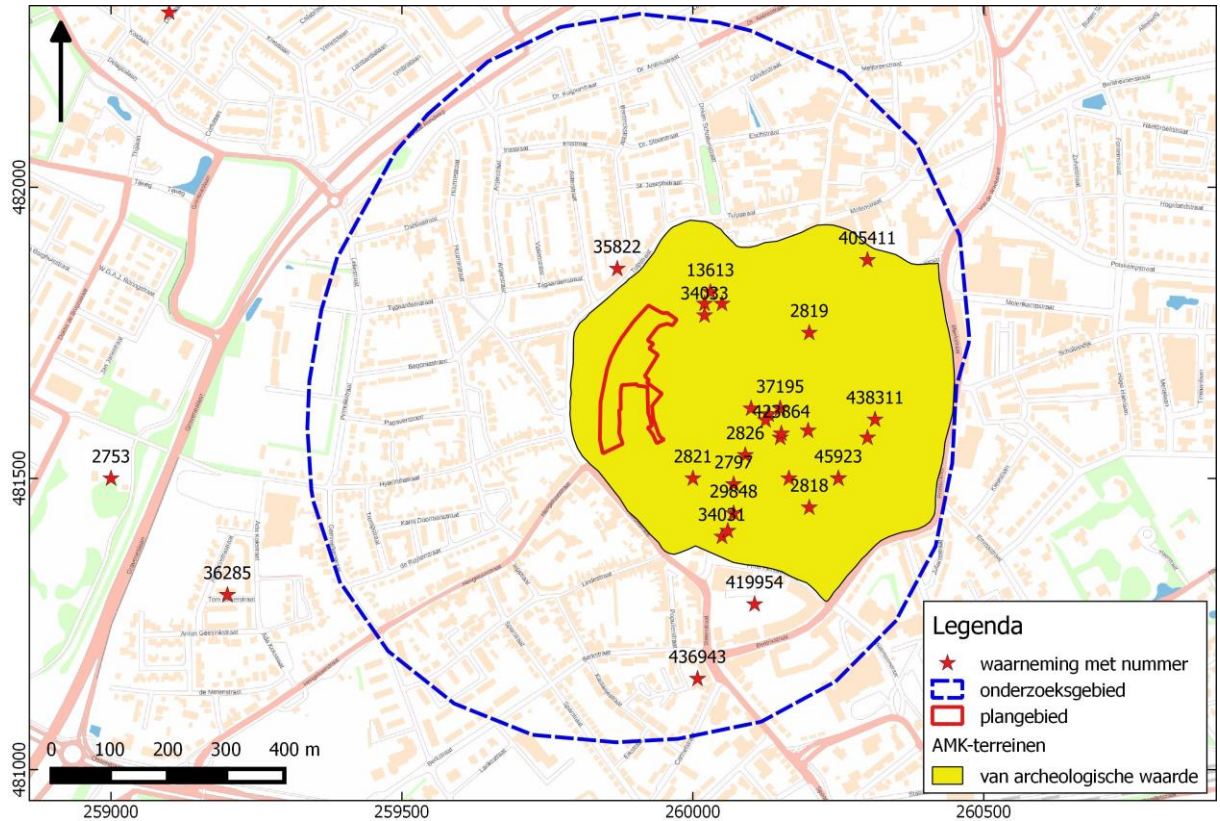

BIJLAGE 2 ARCHEOLOGISCHE PERIODEN

Archeologische perioden		Datering	
Nieuwe tijd	C	1795	
	B	1650	
	A	1500	
Middeleeuwen	Laat	1250	
	Vol	1050	
	vroeg	Ottoons	900
		Karolingisch	725
		Merovingisch	450
Romeinse tijd	Laat	270	
	Midden	70 na Chr.	
	Vroeg	15 voor Chr.	
Prehistorie	Ijzertijd	Laat	250
		Midden	500
		Vroeg	800
	Bronstijd	Laat	1100
		Midden	1800
		Vroeg	2000
	Neolithicum	Laat	2850
		Midden	4200
		Vroeg	4900/5300
	Mesolithicum	Laat	6450
		Midden	8640
		Vroeg	9700
	Paleolithicum	Jong	35.000
		Midden	250.000
		Oud	
	Laaqland archeologie vof, 2016		

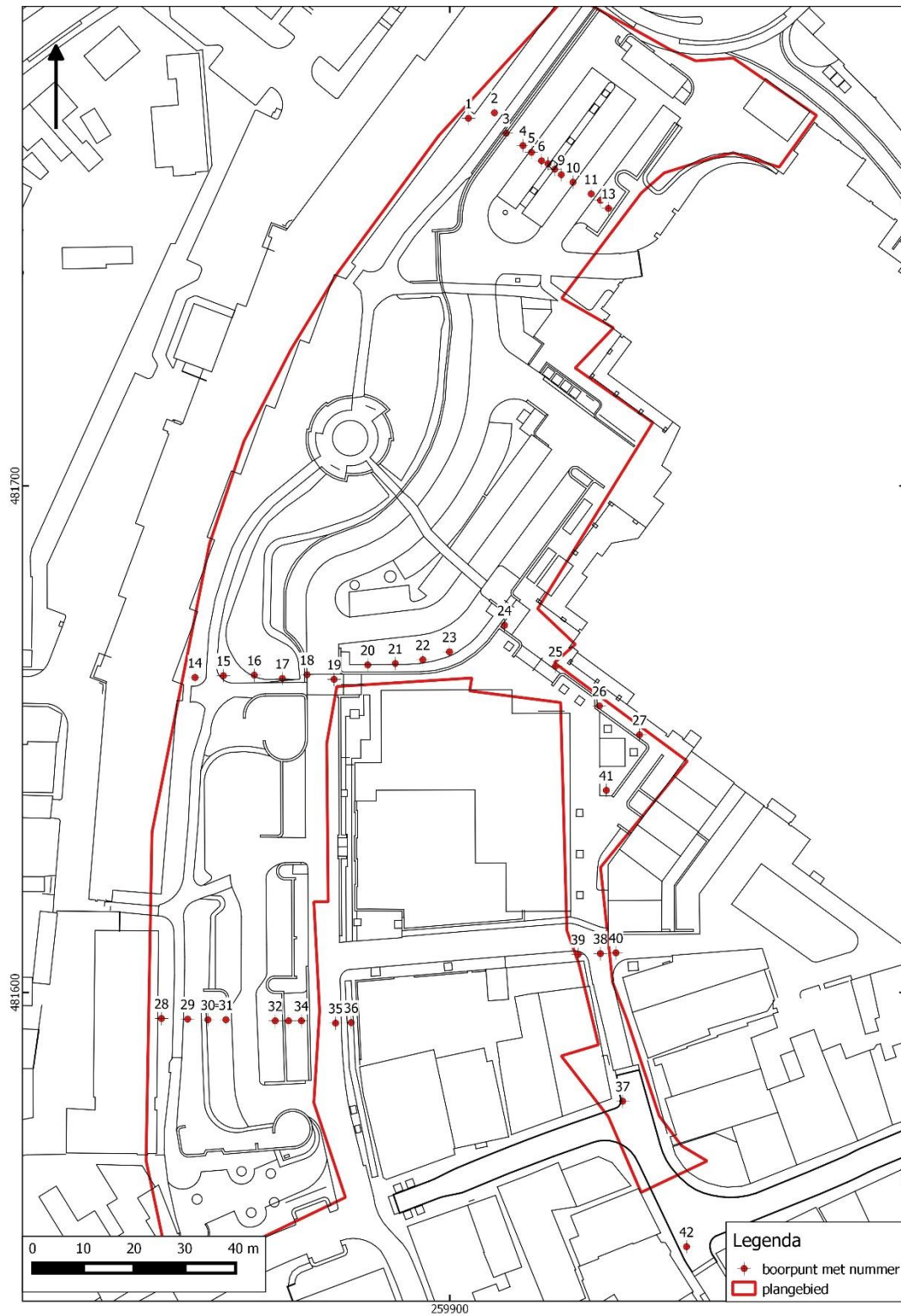

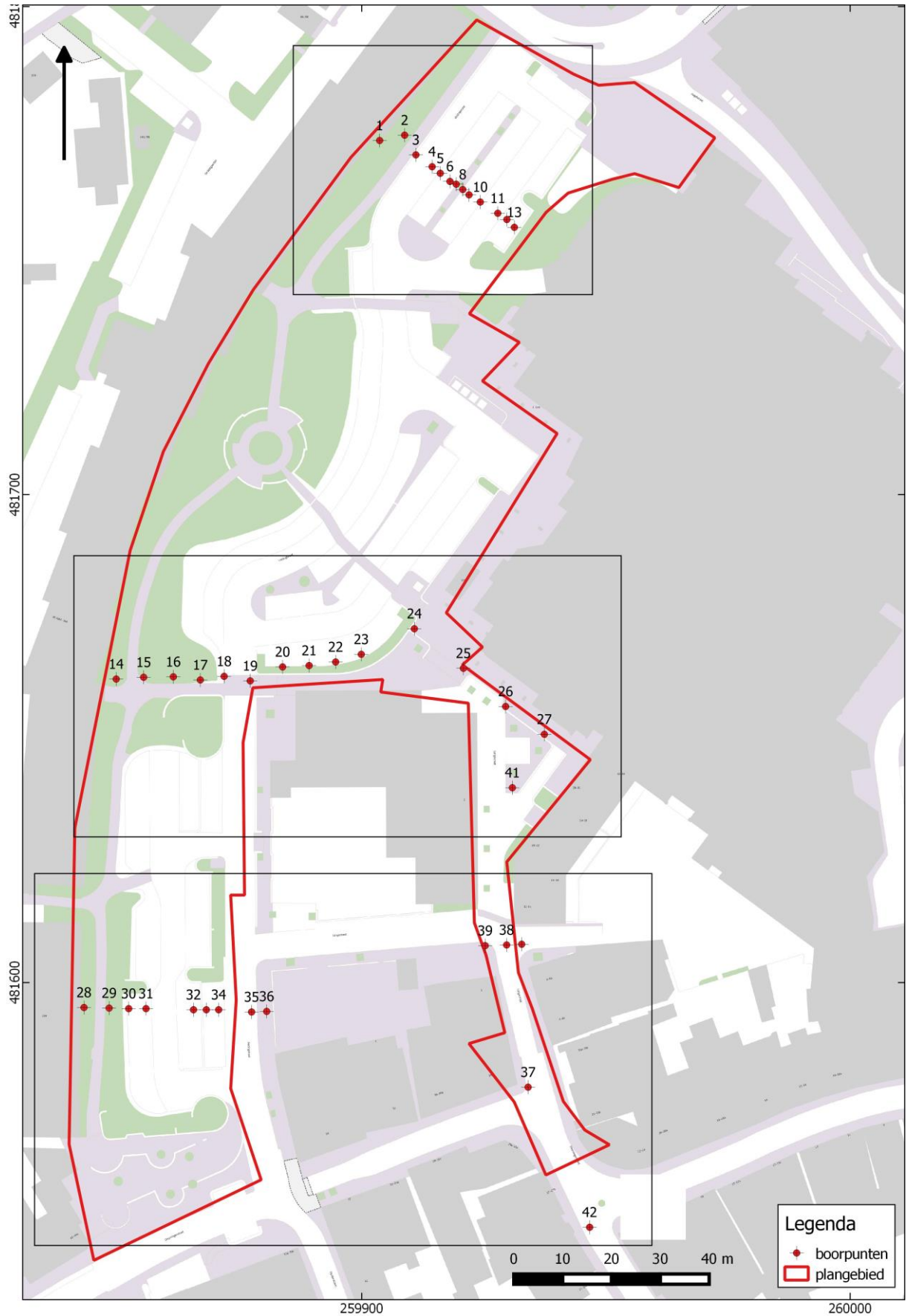
BIJLAGE 3 WAARNEMINGEN, AMK-TERREINEN EN ONDERZOEKSMELDINGEN

BIJLAGE 4 BOORPUNTENKAART

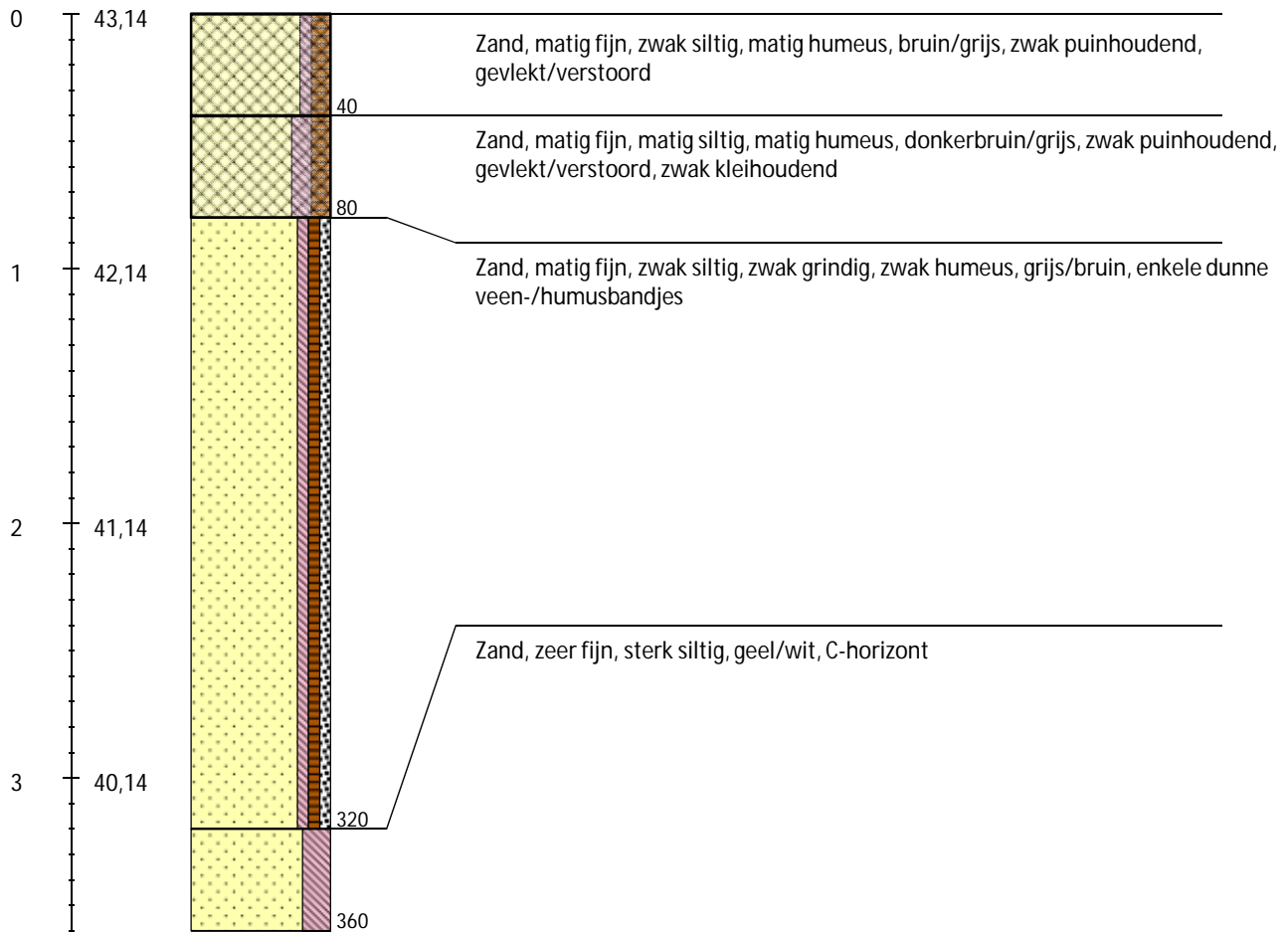
Bureauonderzoek en IVO verkennende fase. Vijfhoek-Vestingstraat te Oldenzaal,
gemeente Oldenzaal

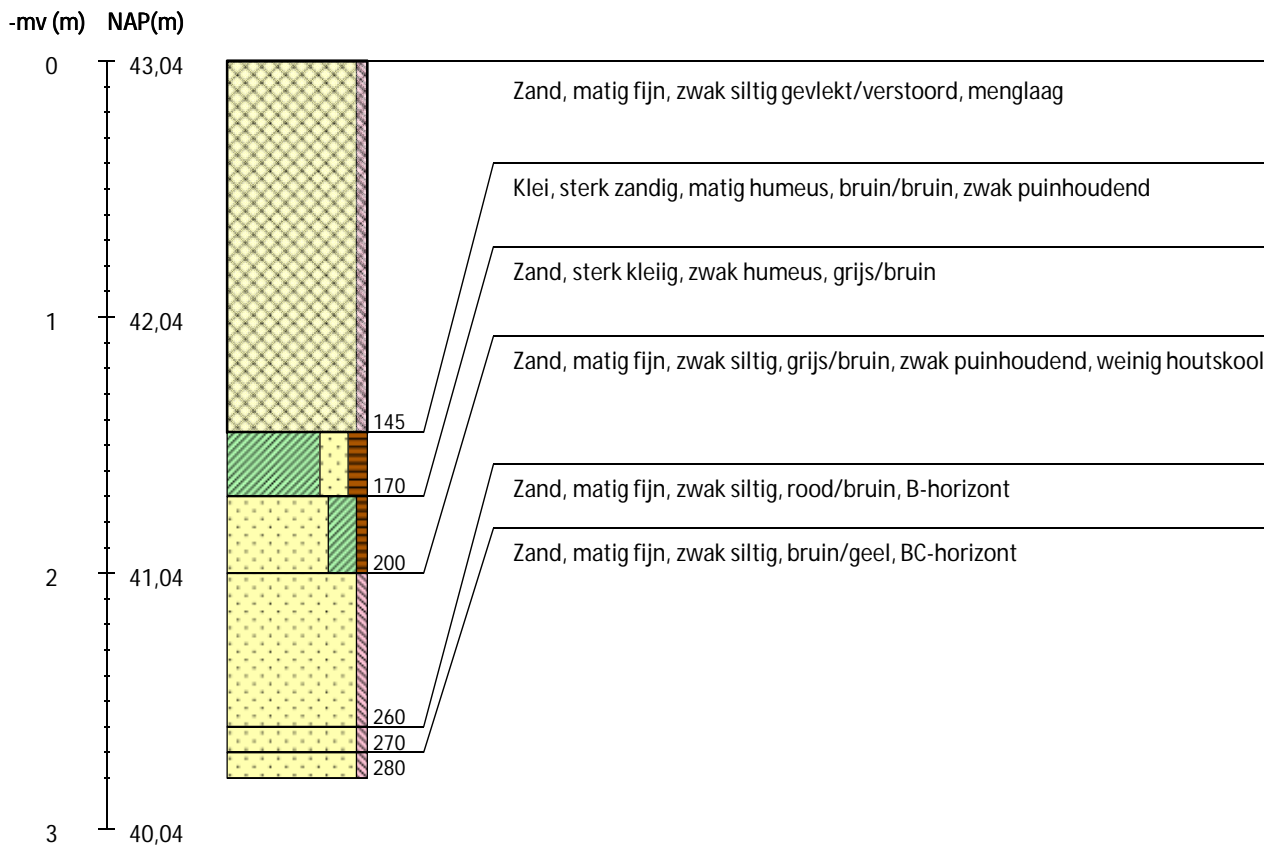
BIJLAGE 5 BOORSTATEN

Boring 1 RD-coördinaten: 259904/481773

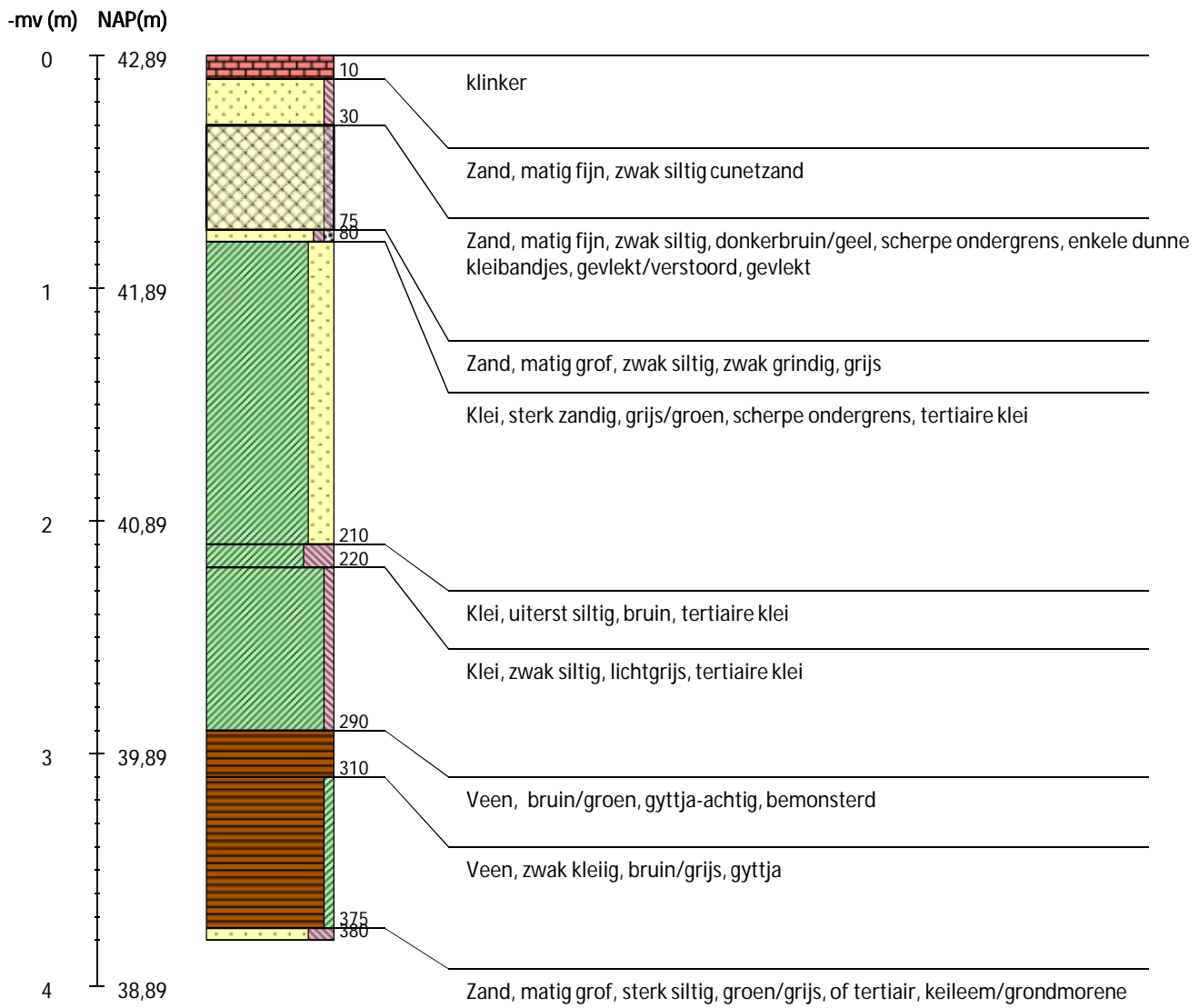
-mv (m) NAP(m)

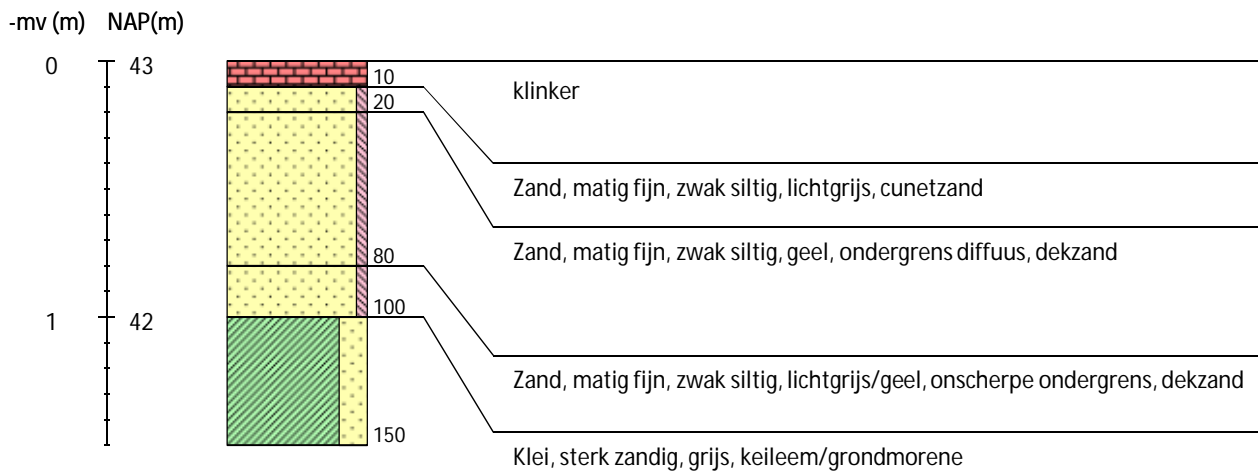
Boring 2 RD-coördinaten: 259909/481774

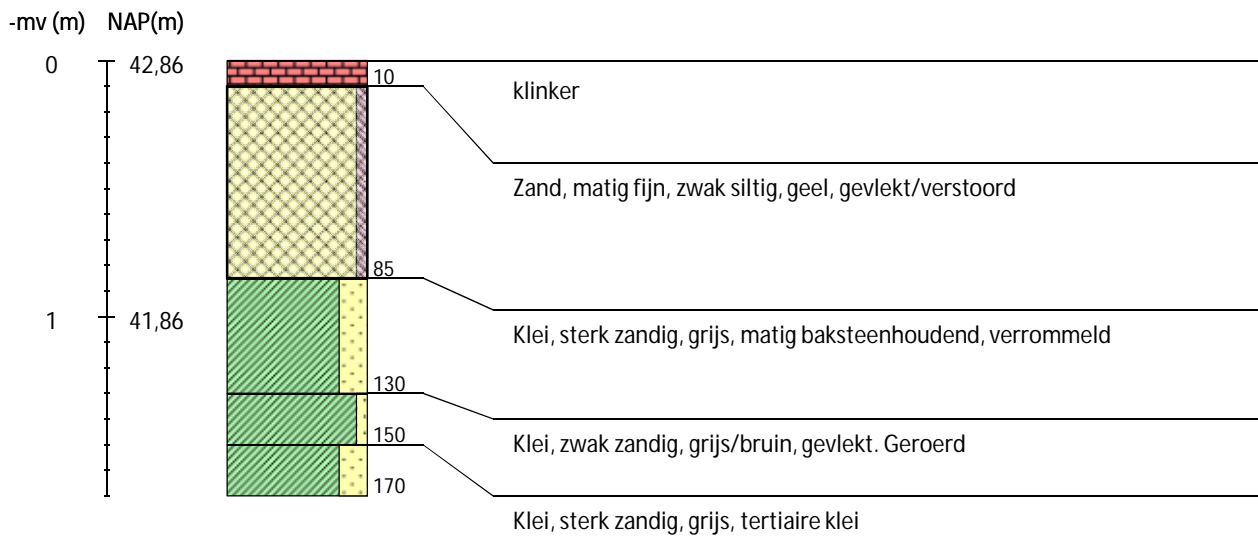
Boring 3 RD-coördinaten: 259911/481770

Boring 4 RD-coördinaten: 259914/481767

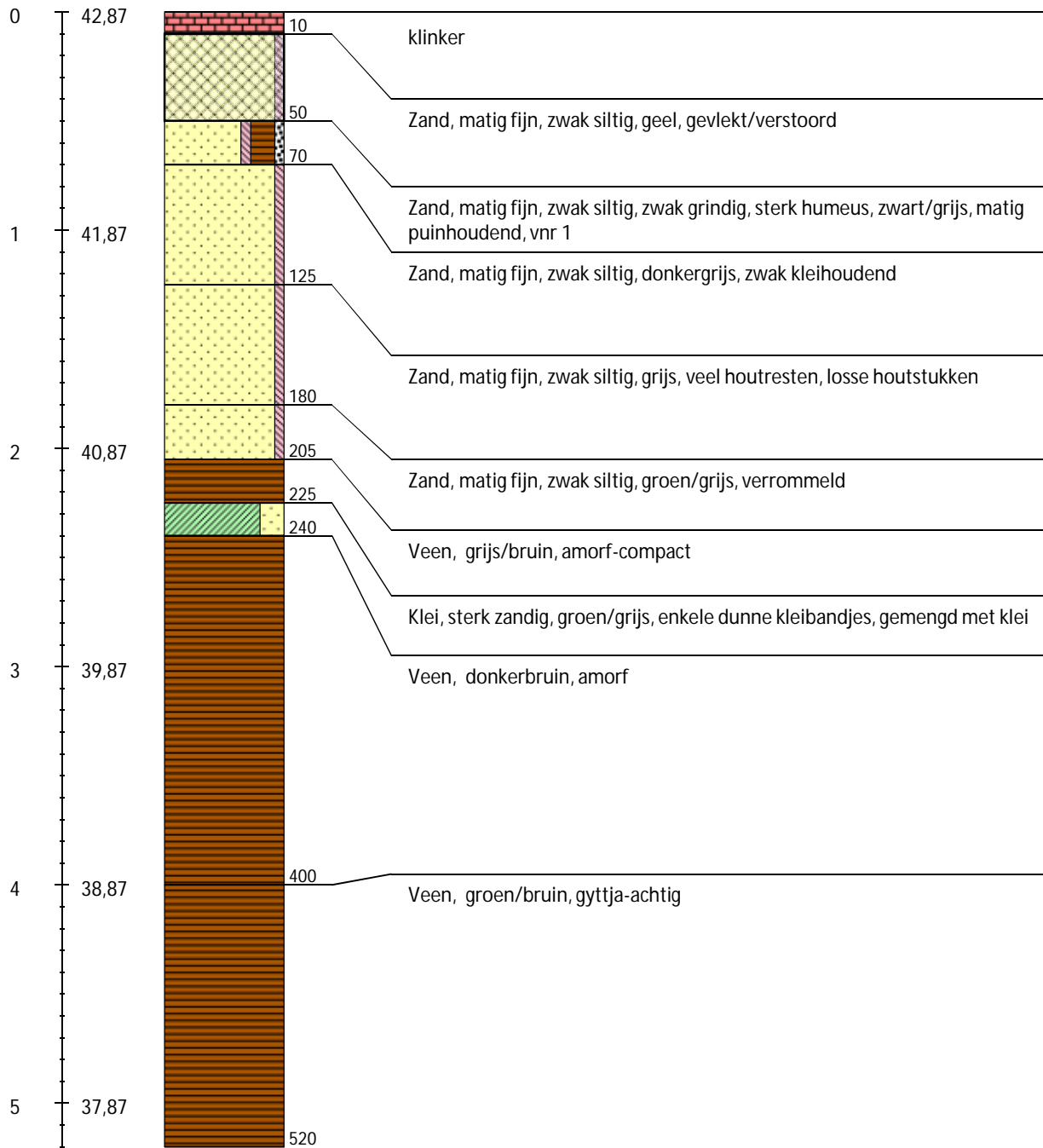

Boring 5 RD-coördinaten: 259918/481764

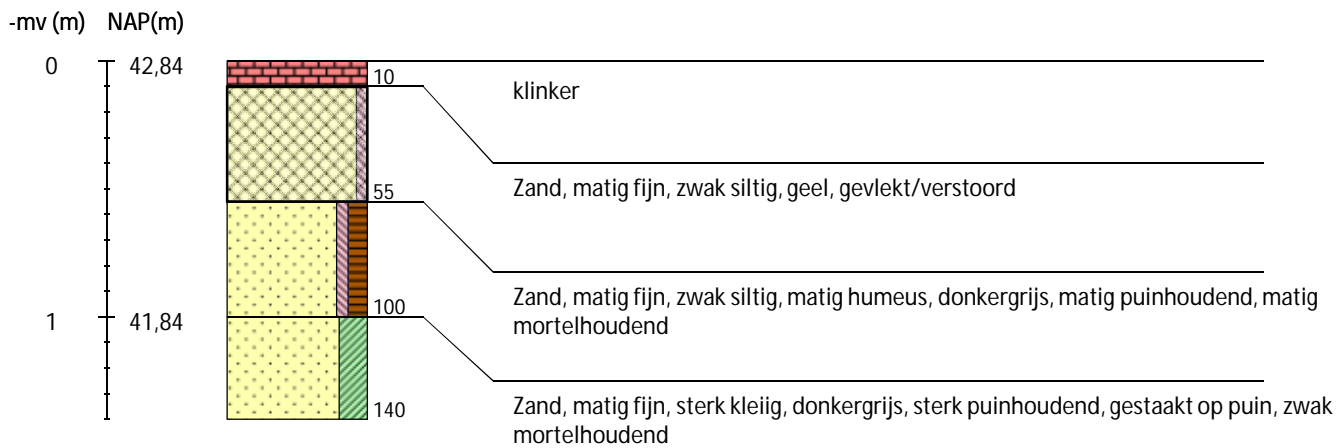

Boring 7 RD-coördinaten: 259919/481764

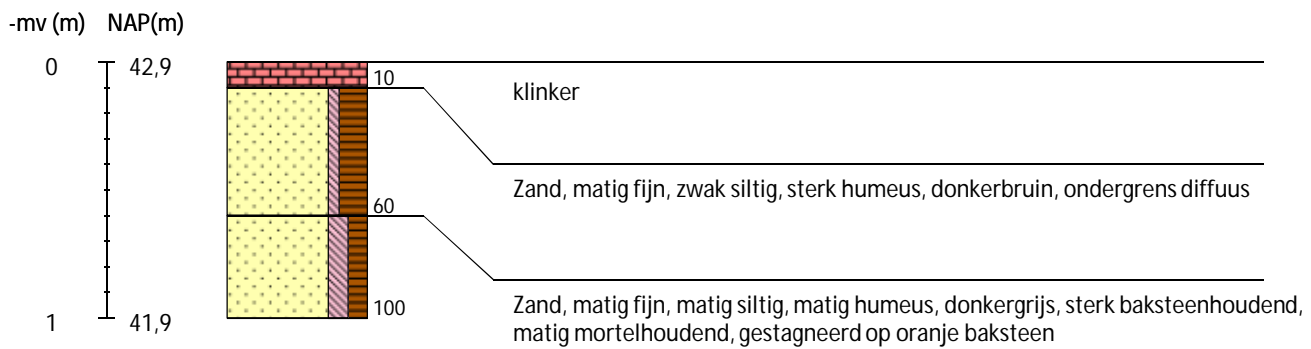
-mv (m) NAP(m)

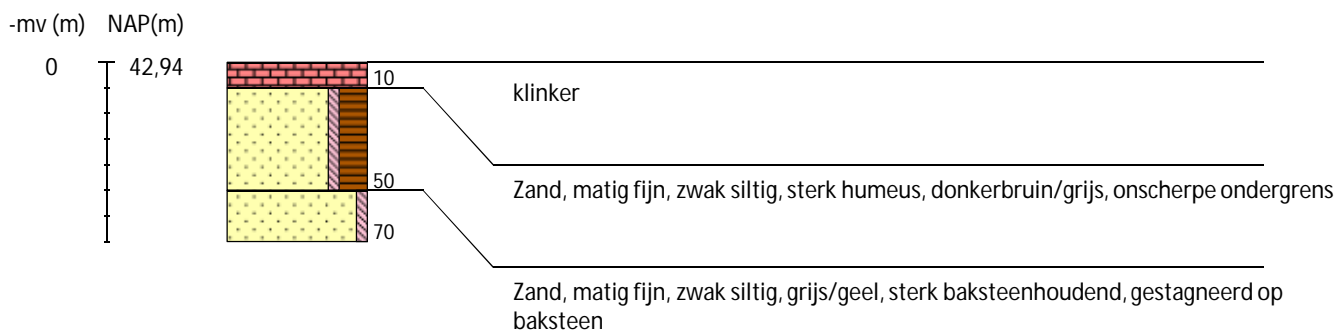
Boring 8 RD-coördinaten: 259921/481763

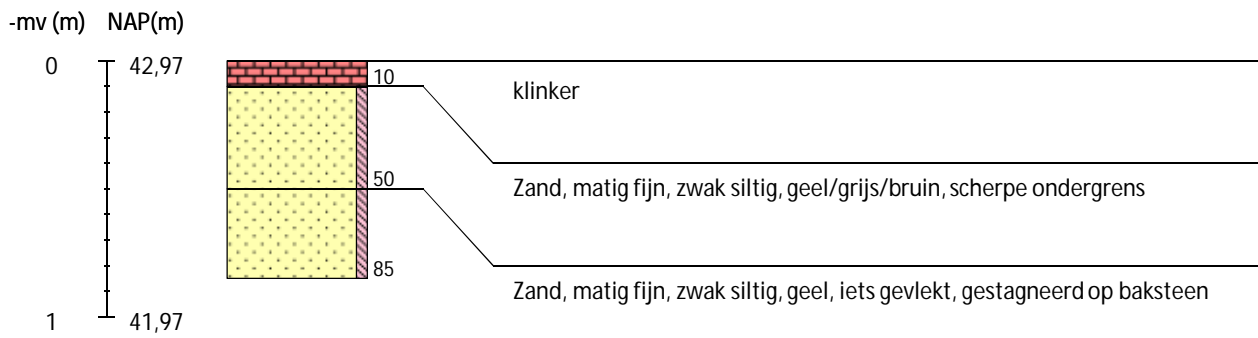
Boring 9 RD-coördinaten: 259922/481761

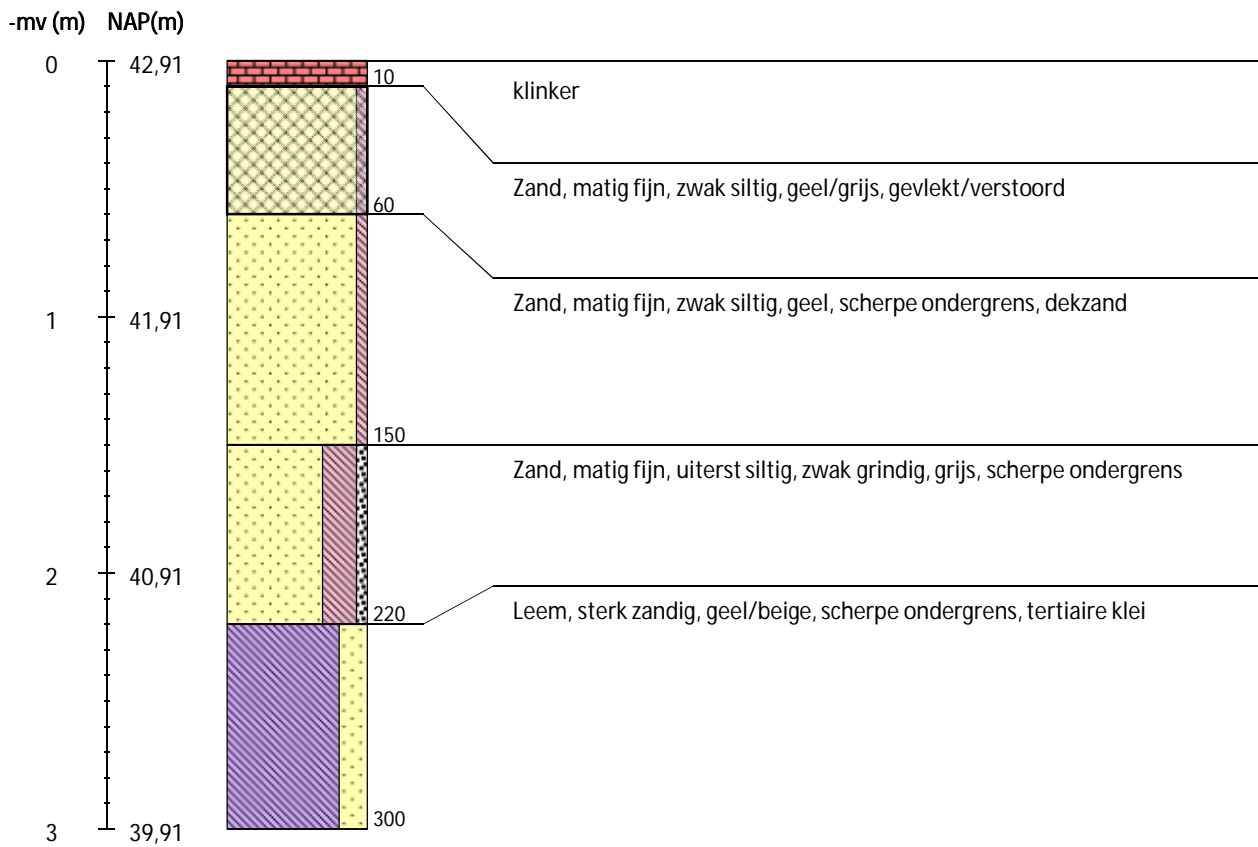
Boring 10 RD-coördinaten: 259924/481760

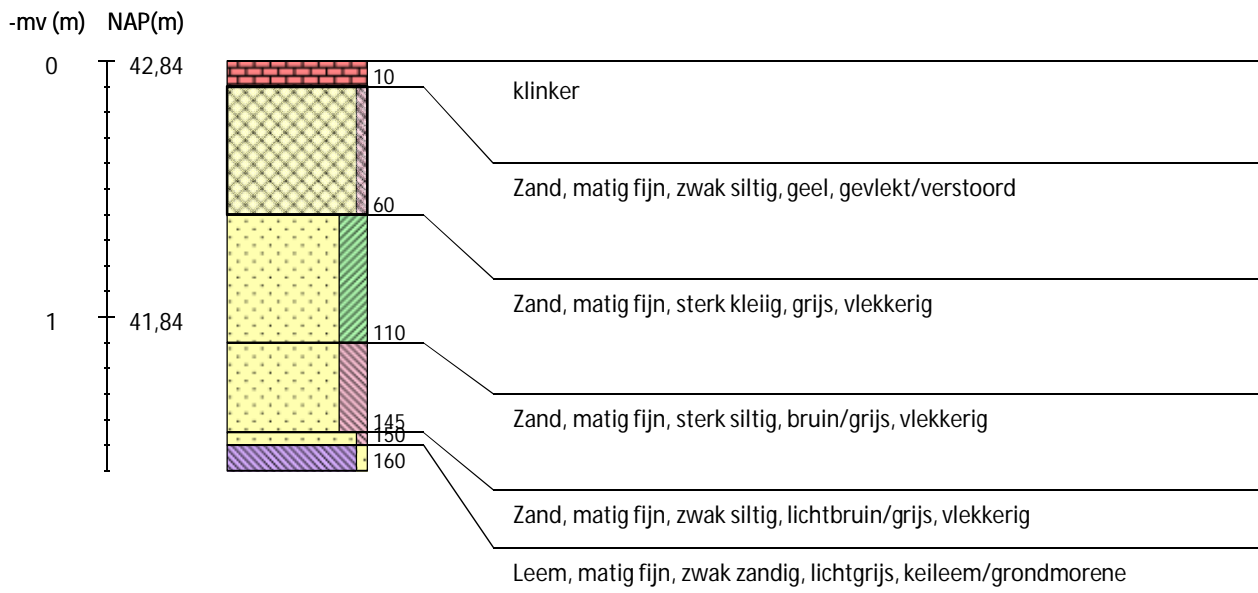
Boring 11 RD-coördinaten: 259928/481758

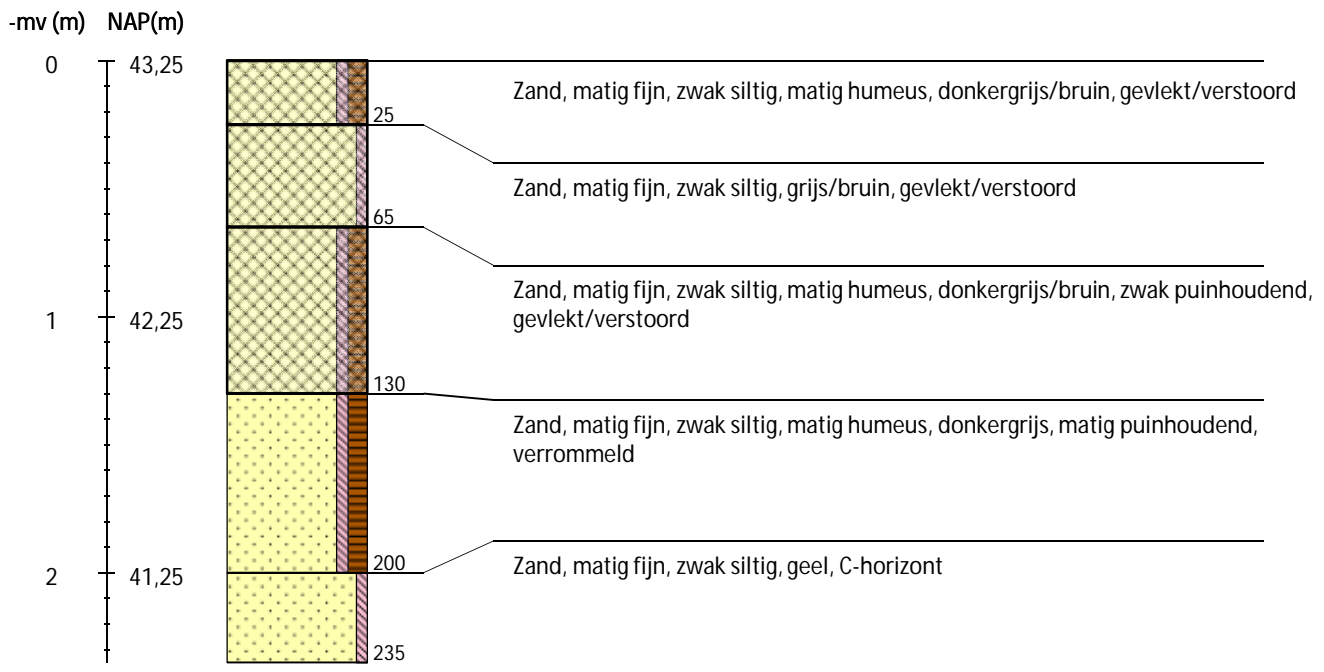
Boring 12 RD-coördinaten: 259930/481756

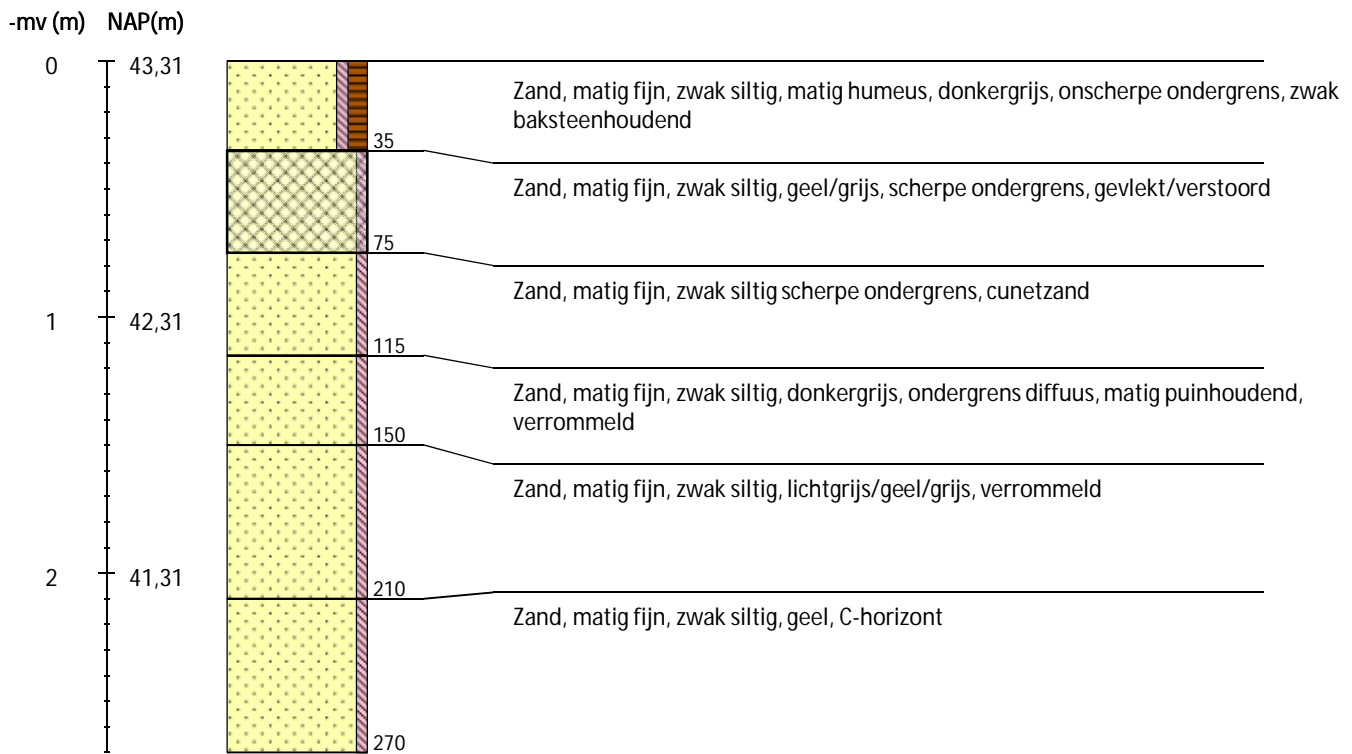
Boring 13 RD-coördinaten: 259931/481755

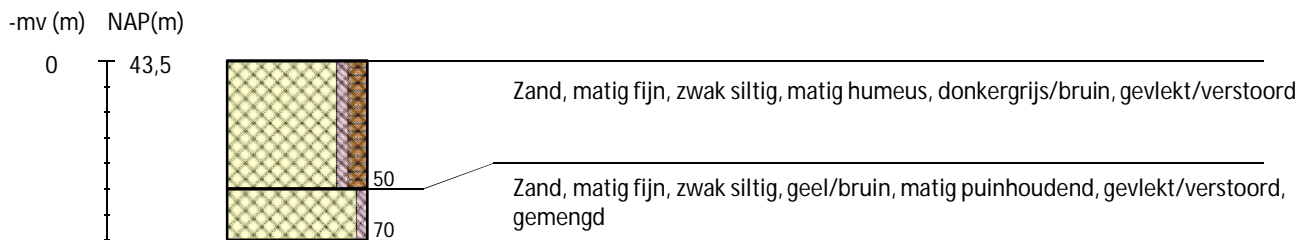
Boring 14 RD-coördinaten: 259850/481662

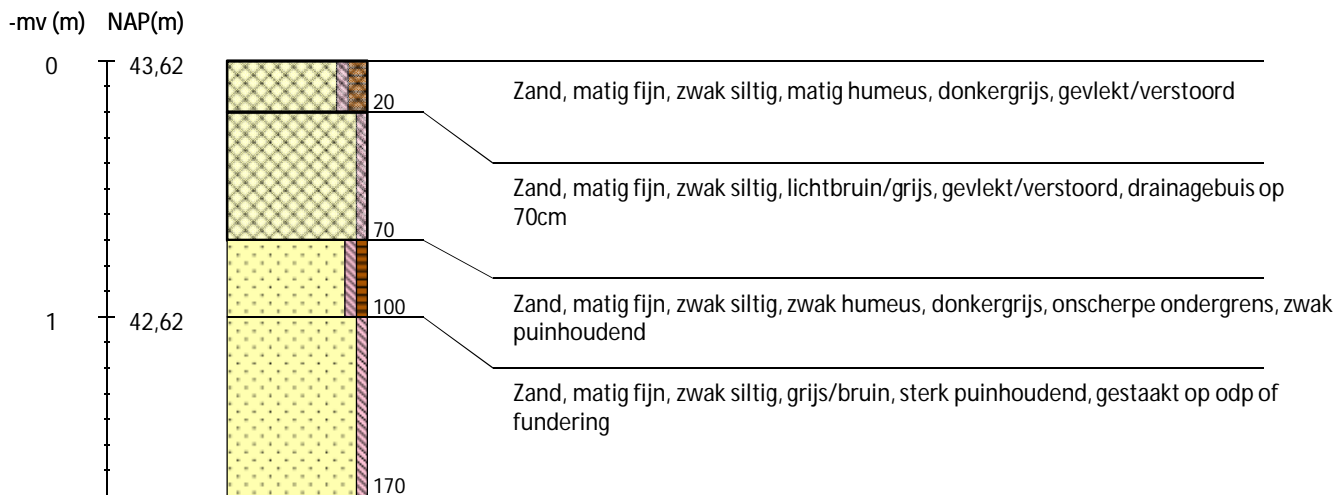
Boring 15 RD-coördinaten: 259855/481663

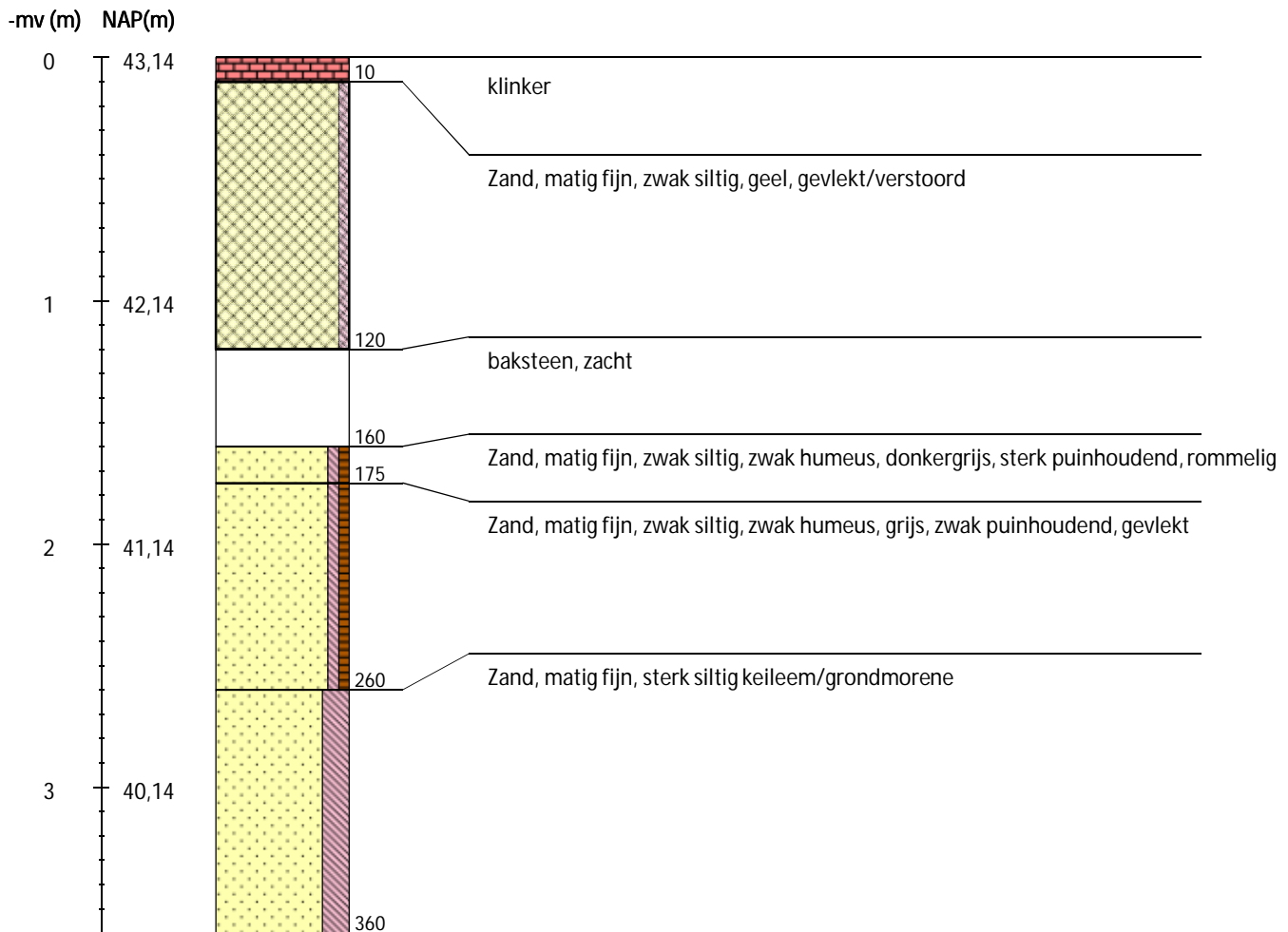
Boring 16 RD-coördinaten: 259862/481663

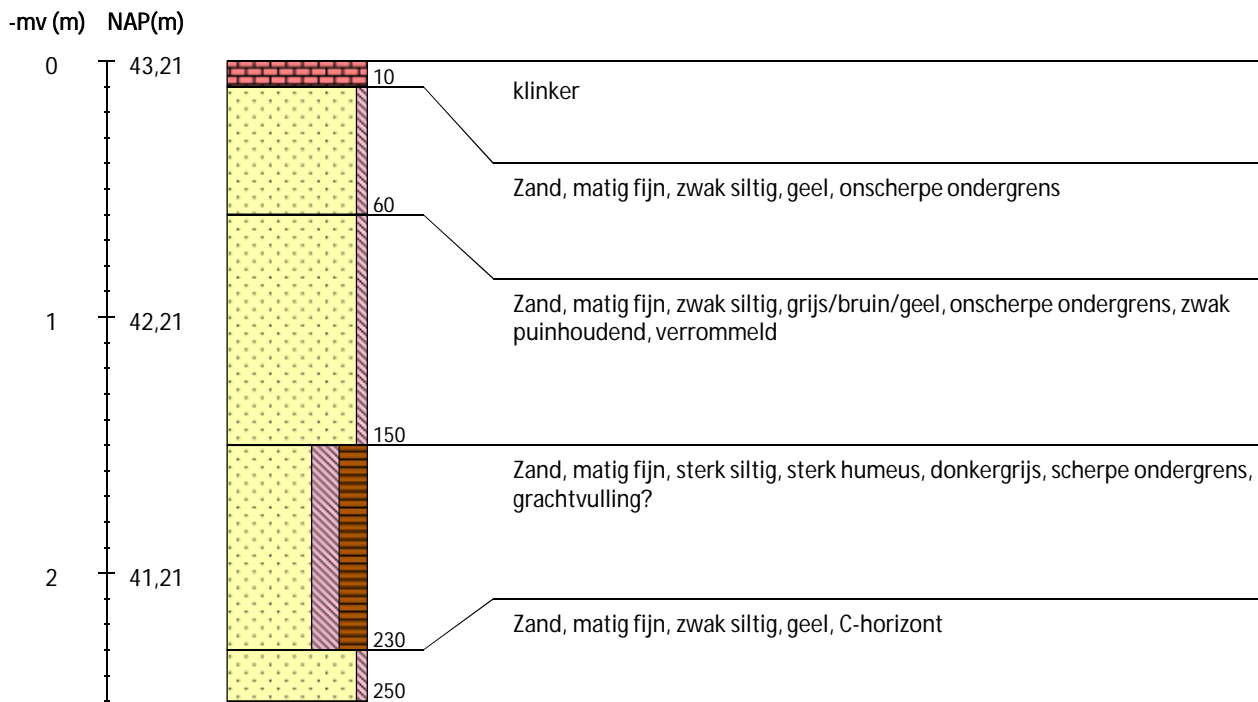
Boring 17 RD-coördinaten: 259867/481662

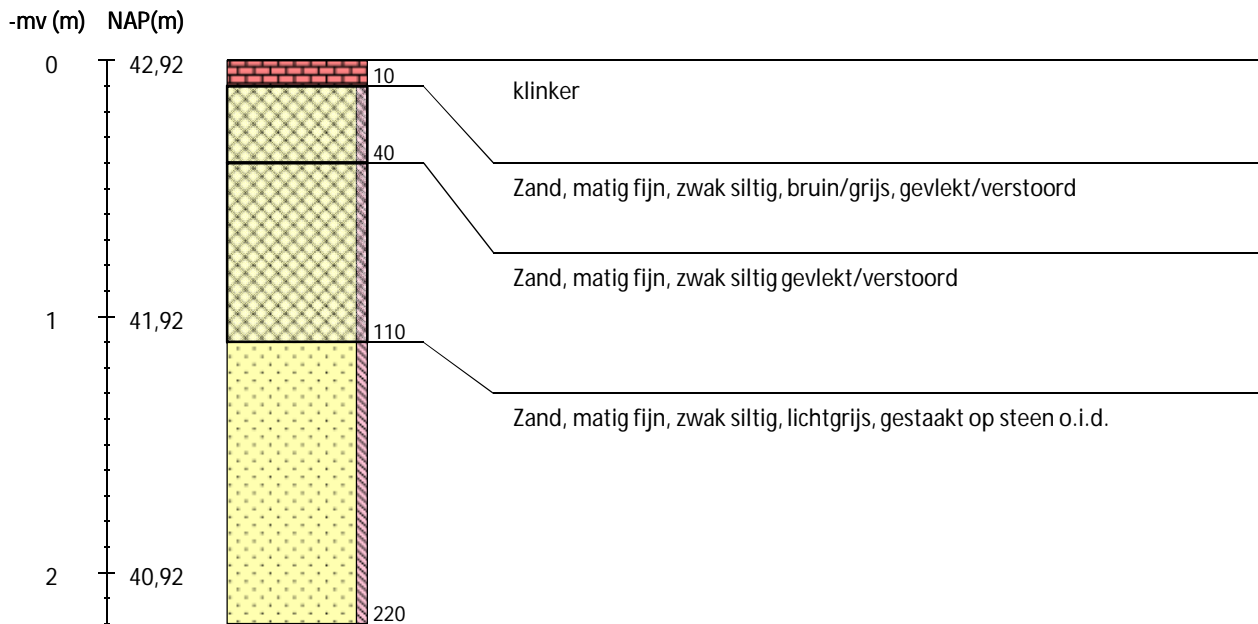
Boring 18 RD-coördinaten: 259872/481663

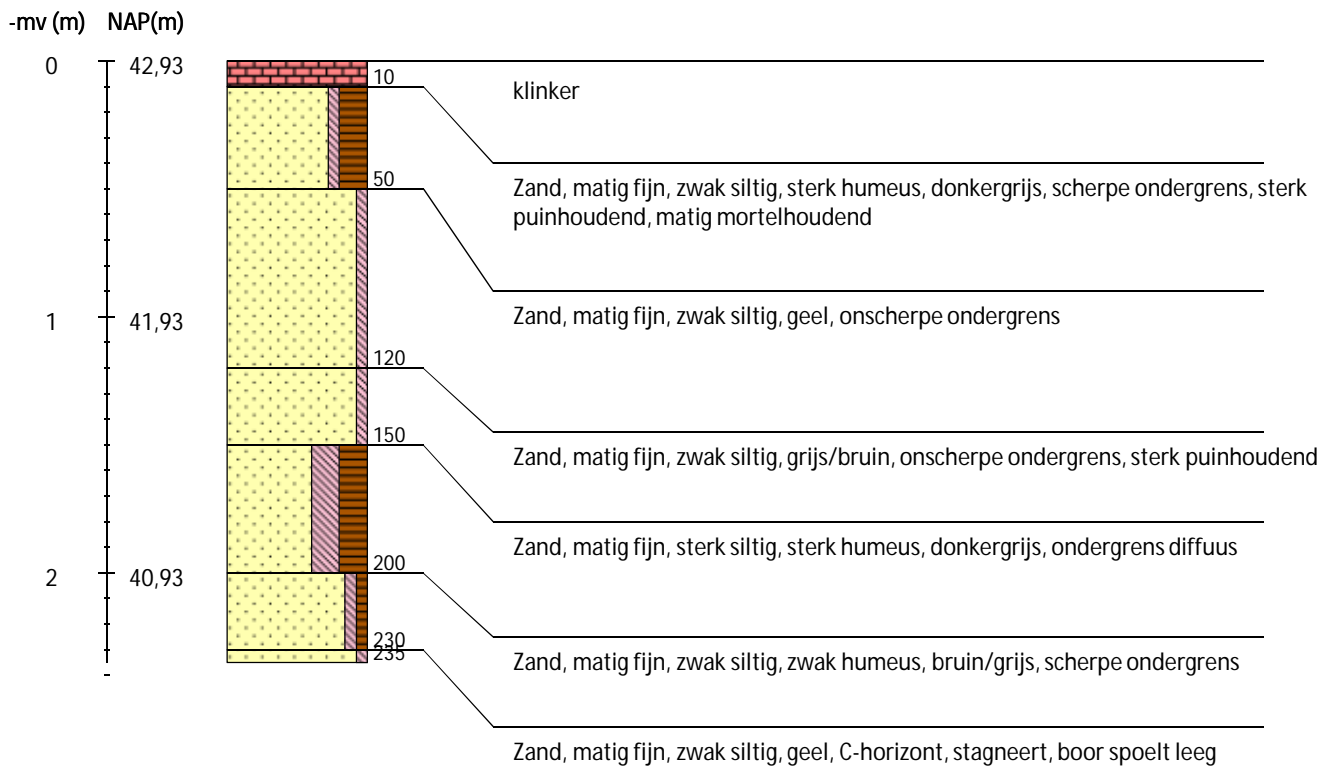
Boring 19 RD-coördinaten: 259877/481662

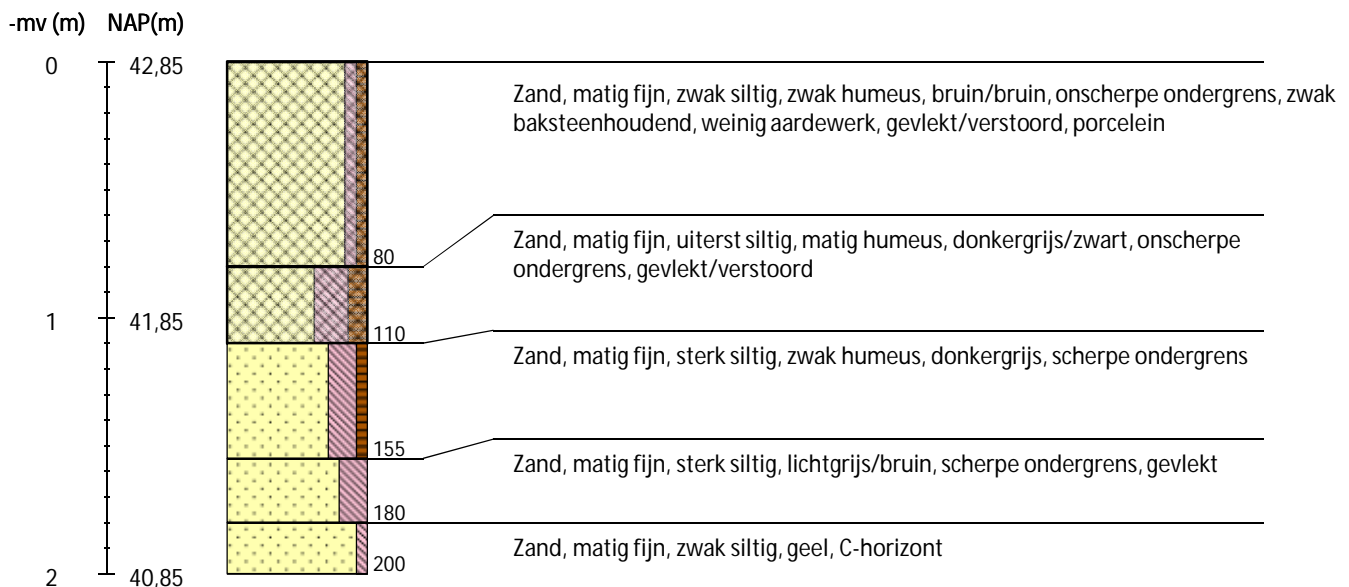
Boring 20 RD-coördinaten: 259884/481665

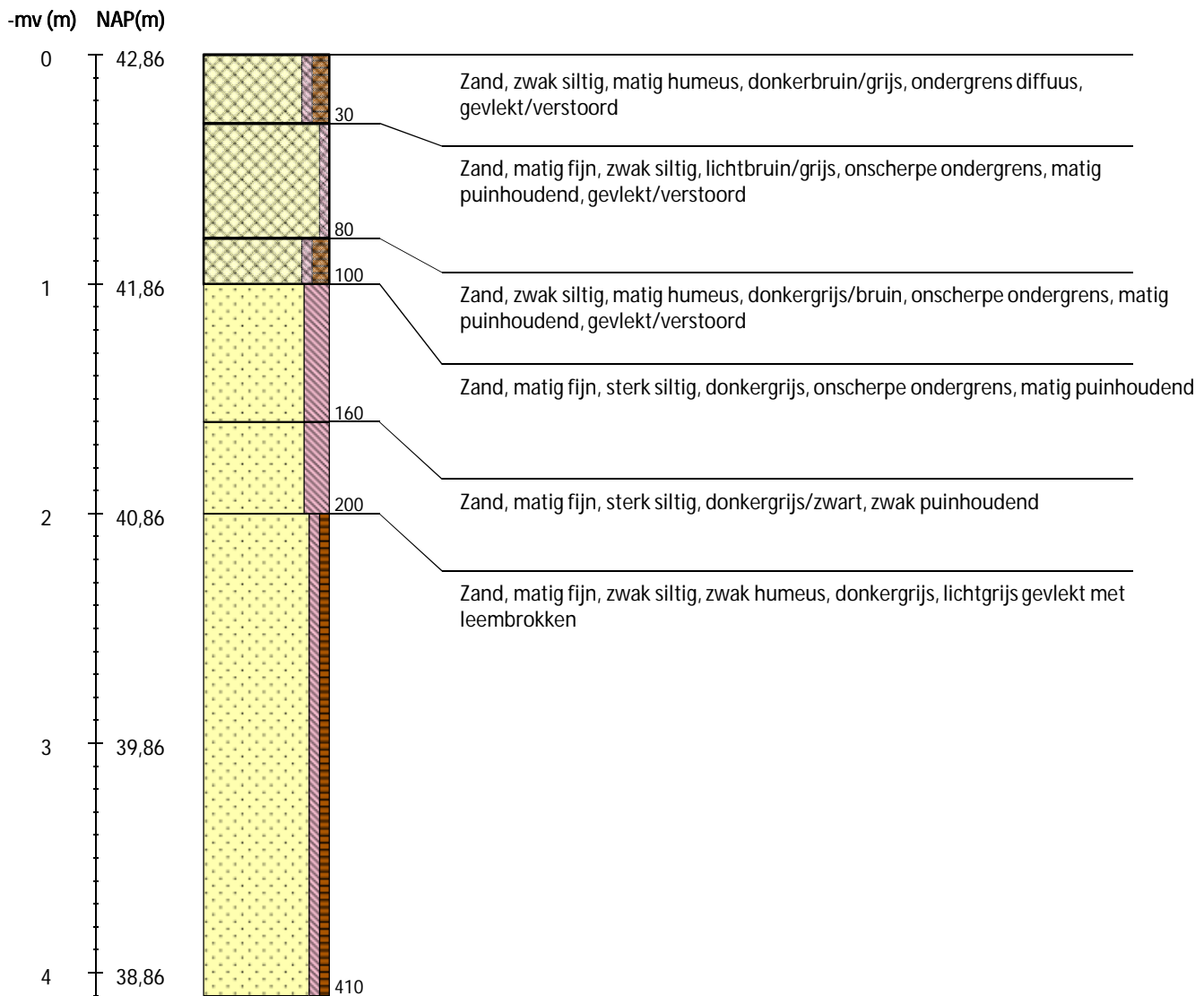
Boring 21 RD-coördinaten: 259889/481665

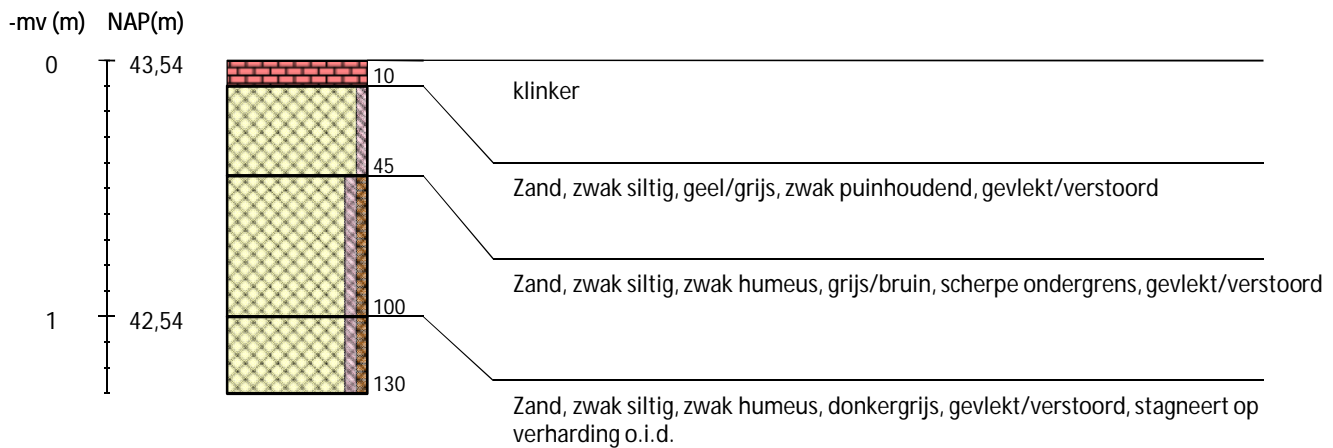
Boring 22 RD-coördinaten: 259895/481666

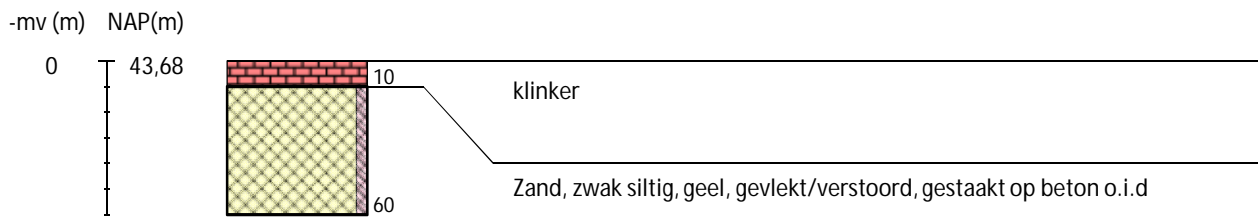
Boring 23 RD-coördinaten: 259900/481667

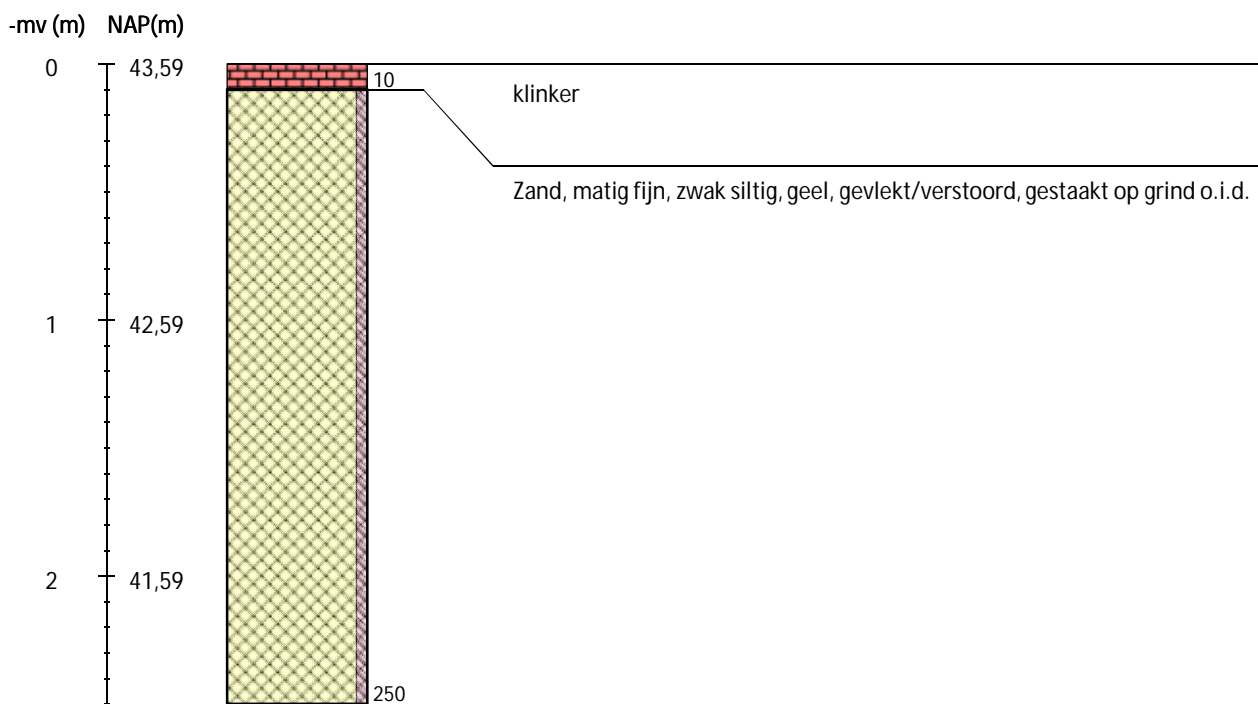
Boring 24 RD-coördinaten: 259911/481672

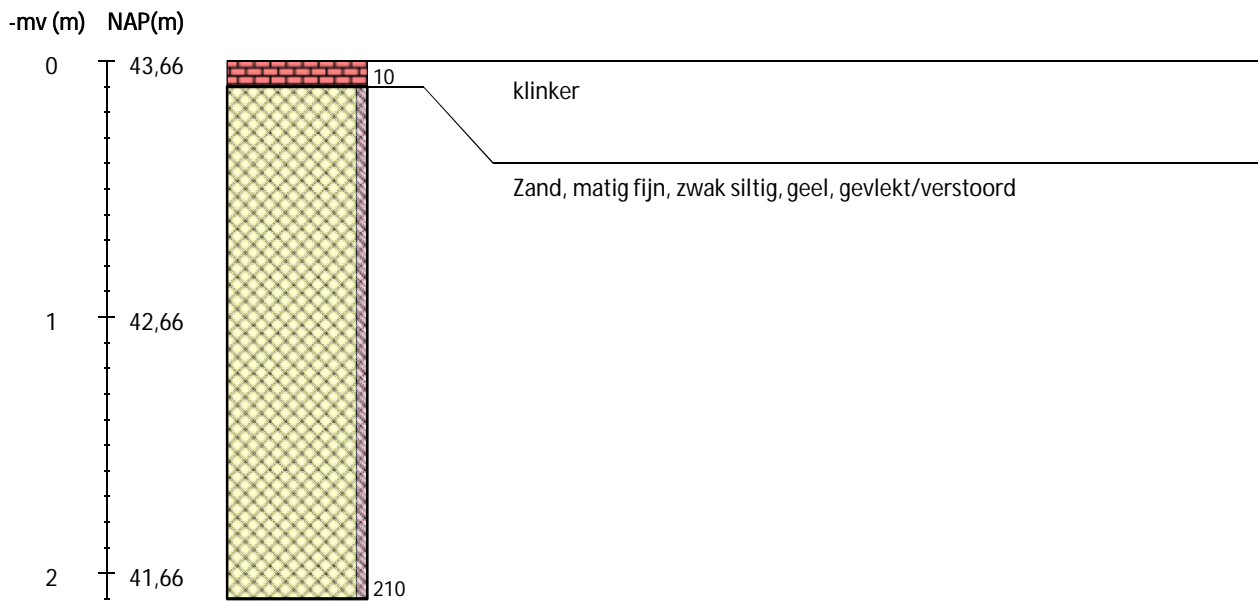
Boring 25 RD-coördinaten: 259921/481664

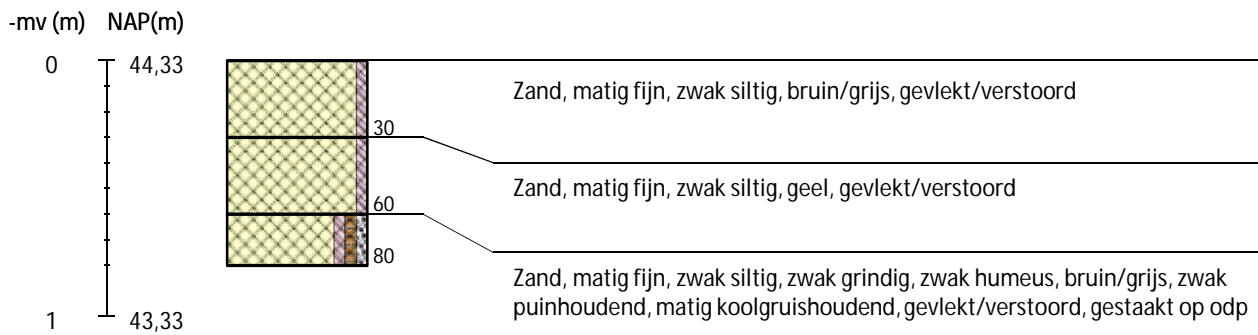
Boring 26 RD-coördinaten: 259930/481657

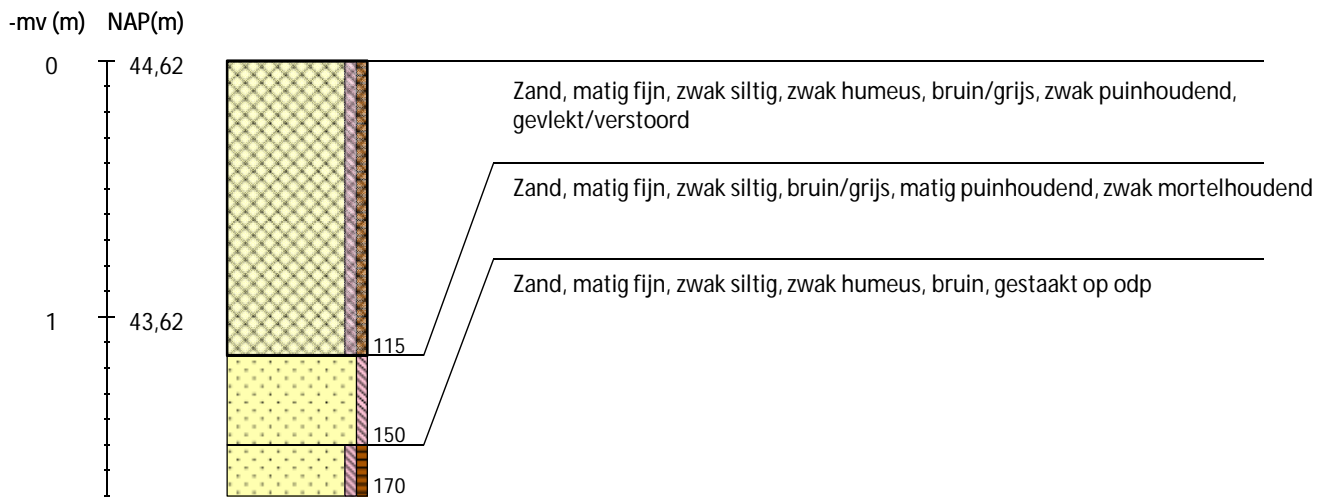
Boring 27 RD-coördinaten: 259938/481651

Boring 28 RD-coördinaten: 259843/481595

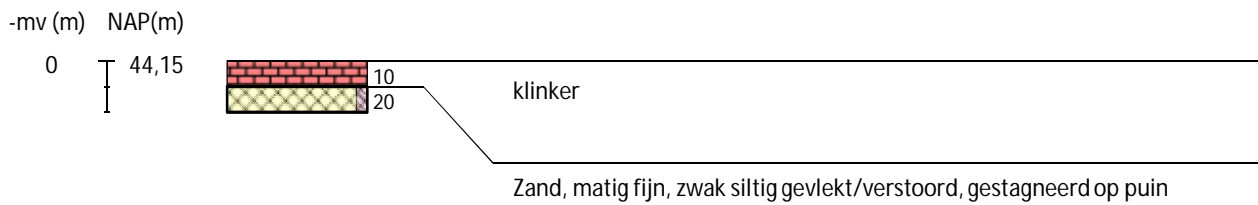
Boring 29 RD-coördinaten: 259848/481595

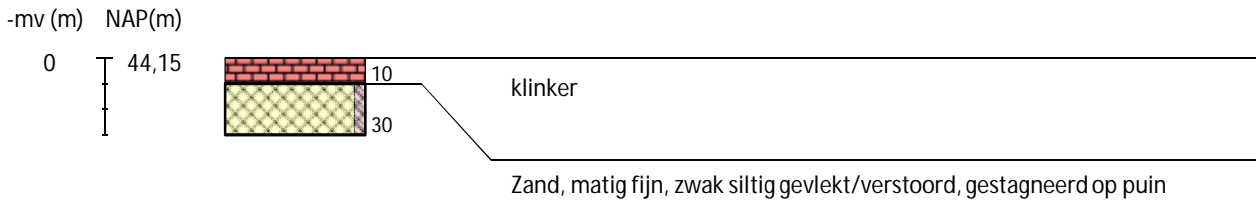
Boring 30 RD-coördinaten: 259852/481595

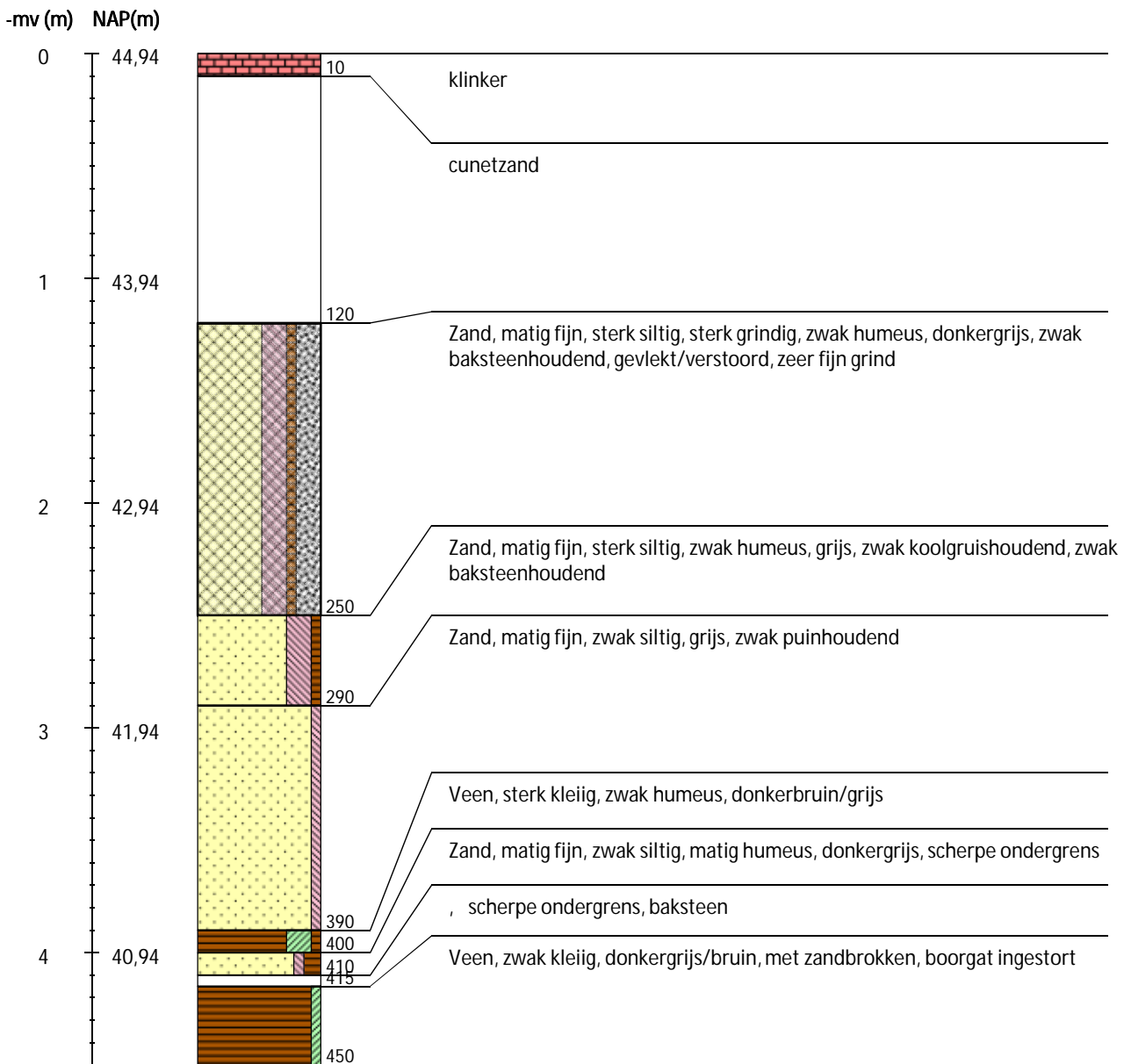
Boring 31 RD-coördinaten: 259856/481595

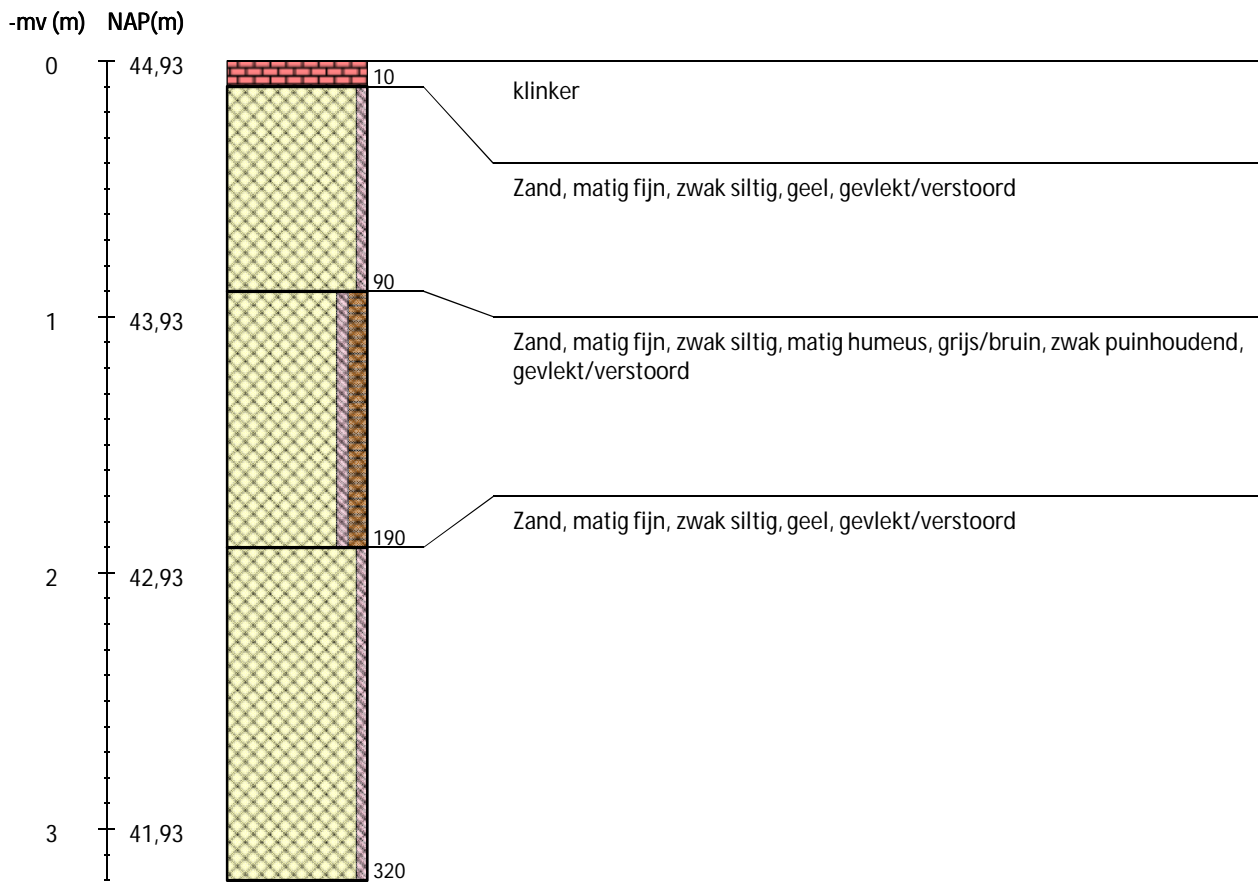
Boring 32 RD-coördinaten: 259866/481594

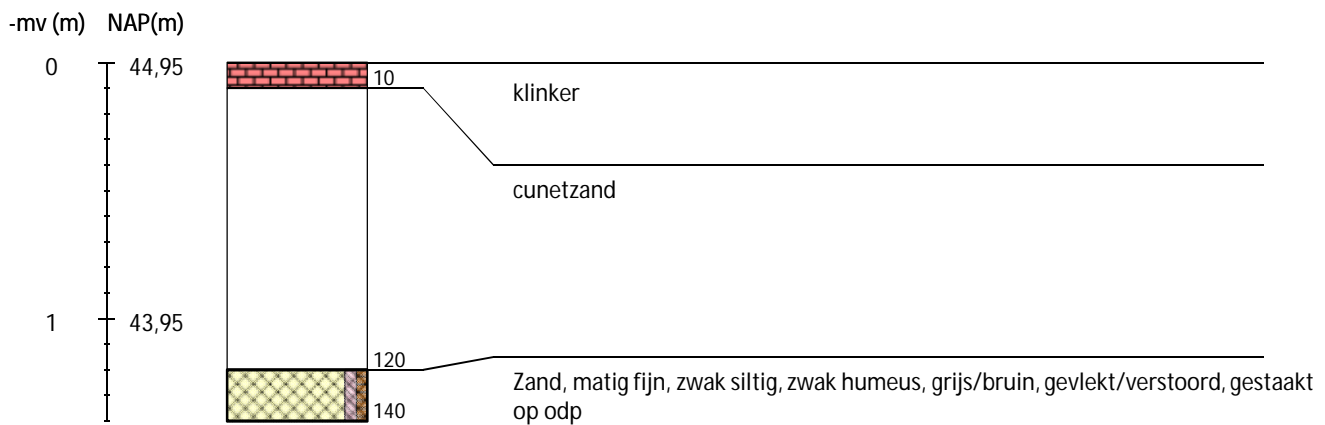
Boring 33 RD-coördinaten: 259868/481594

Boring 34 RD-coördinaten: 259871/481594

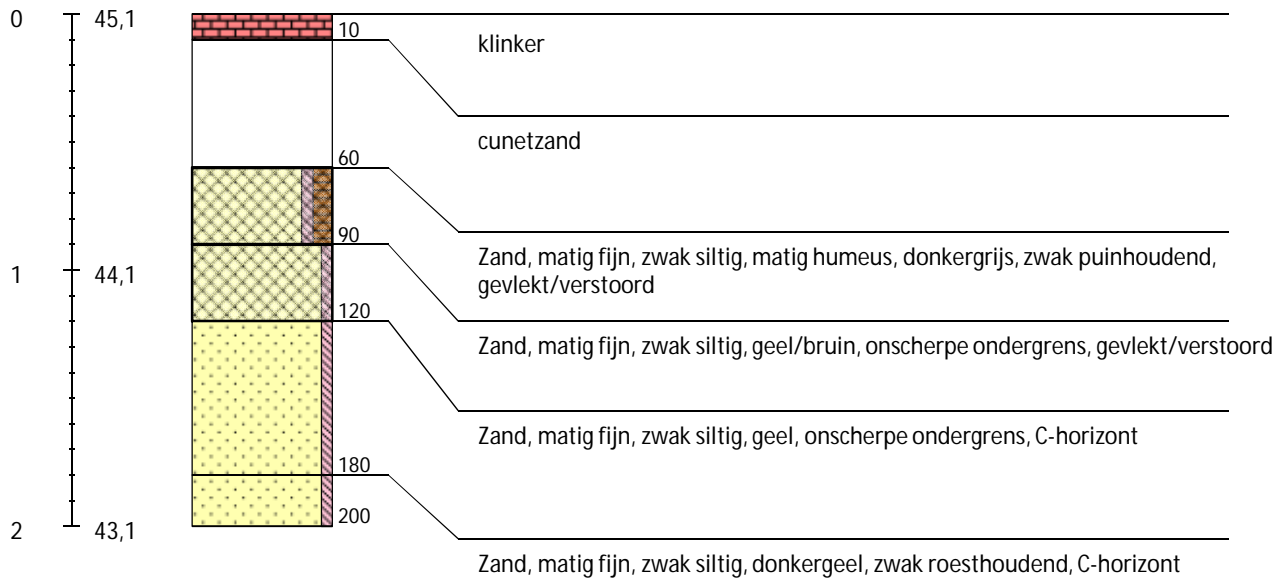

Boring 35 RD-coördinaten: 259877/481594

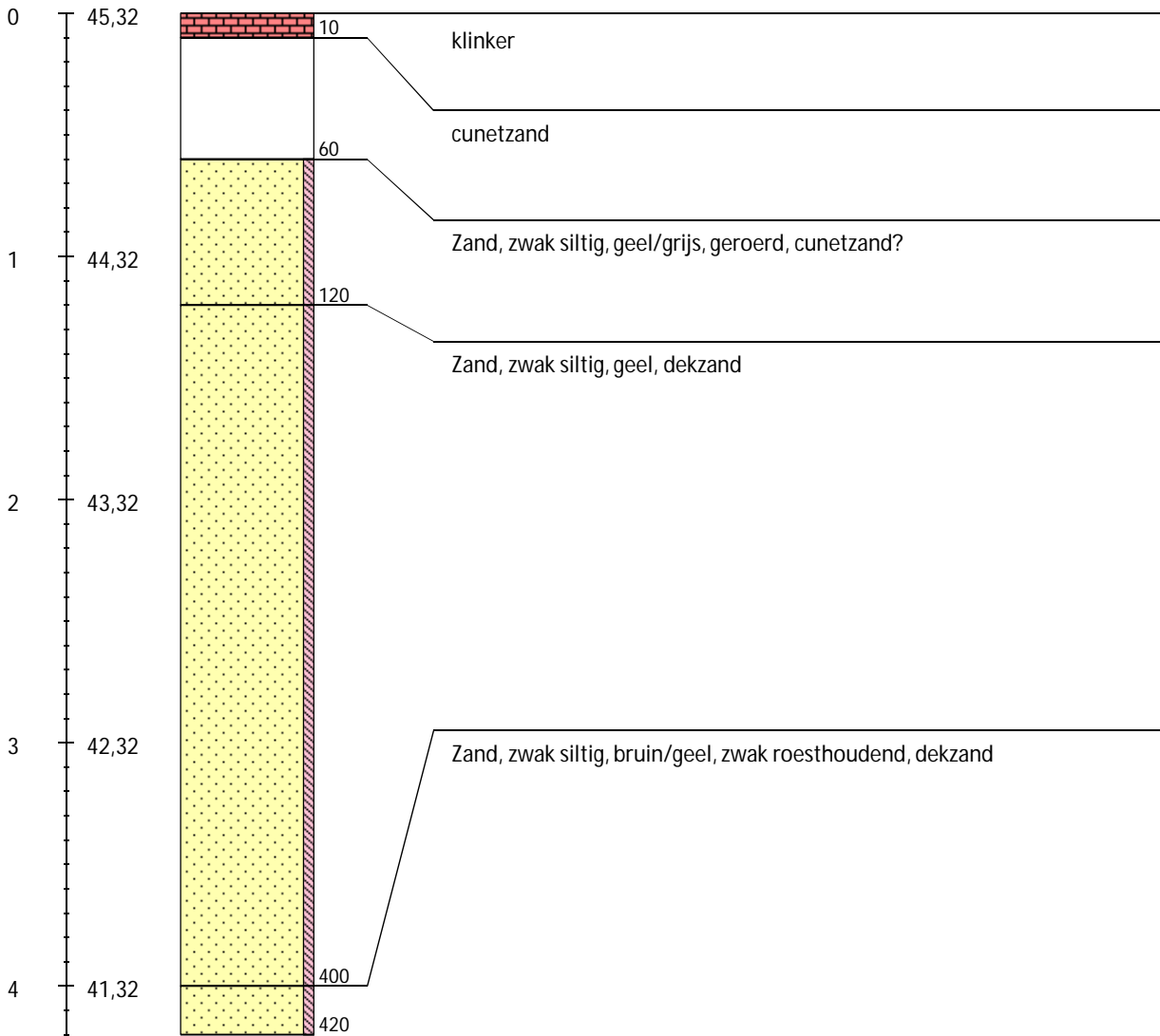
Boring 36 RD-coördinaten: 259881/481594

-mv (m) NAP(m)

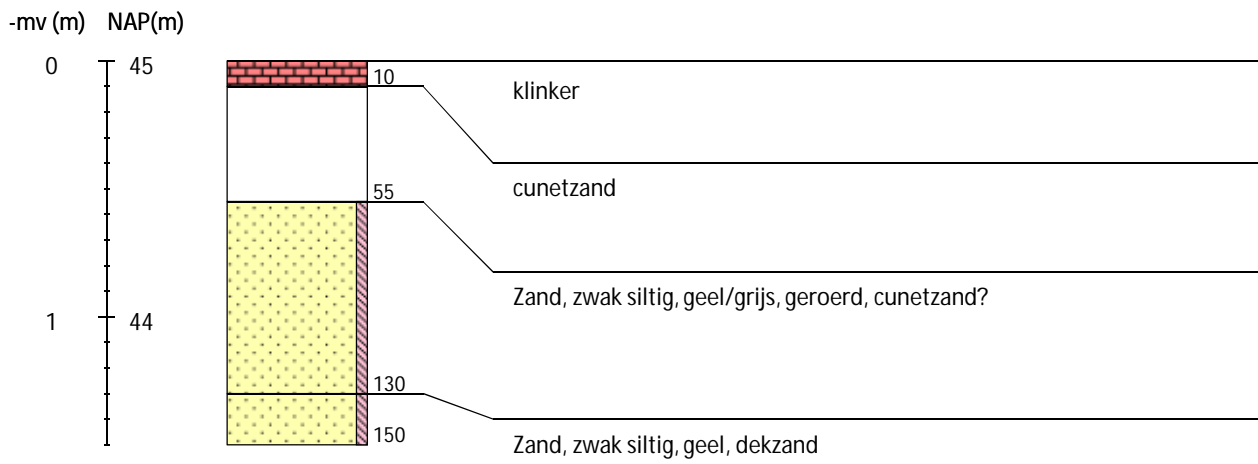

Boring 37 RD-coördinaten: 259934/481579

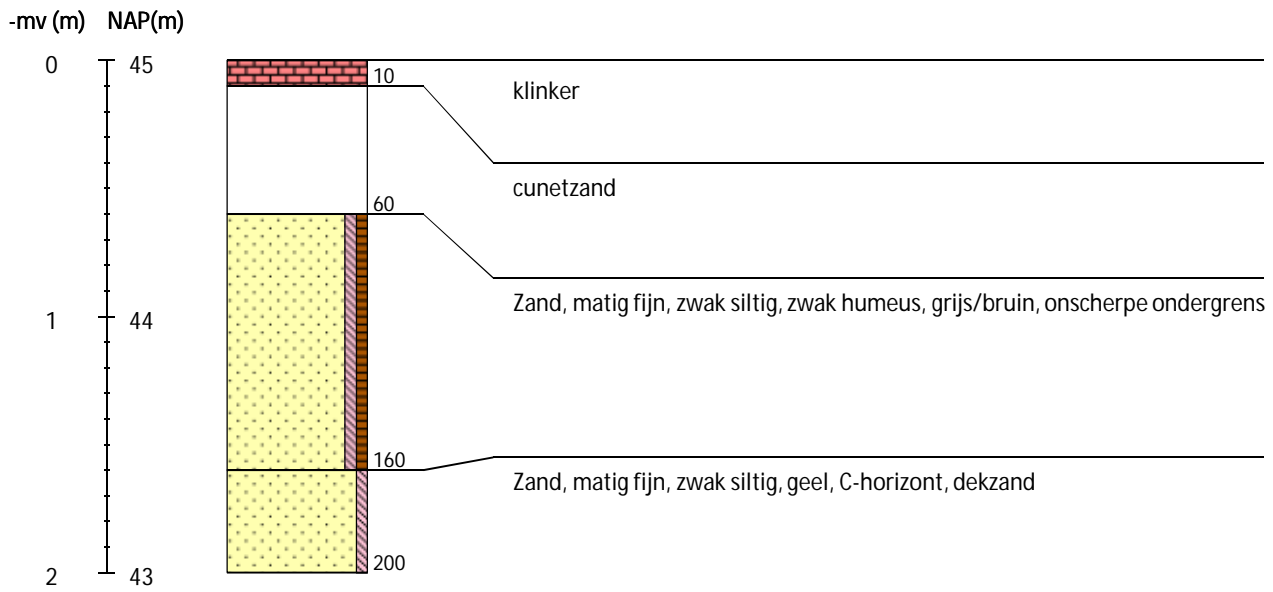
-mv (m) NAP(m)

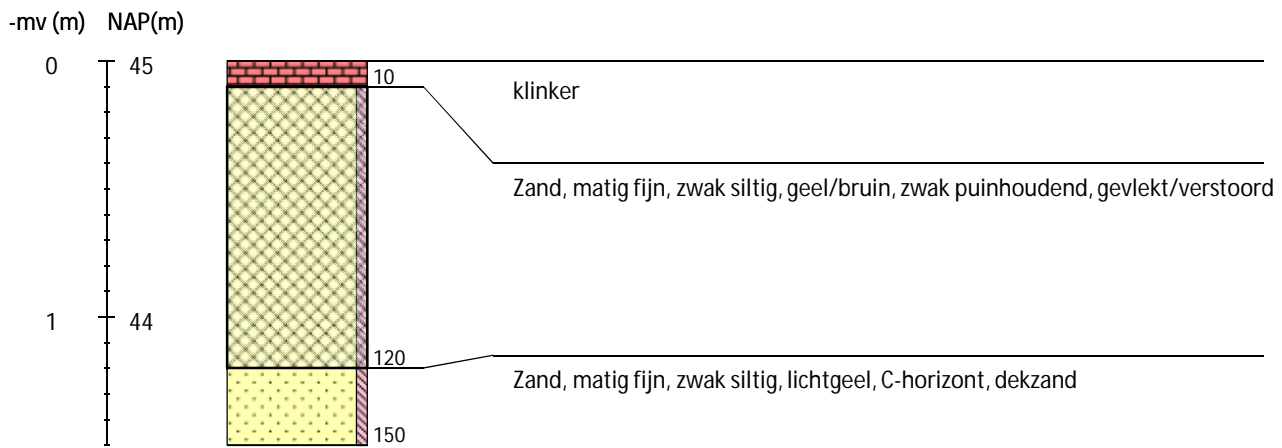
Boring 38 RD-coördinaten: 259930/481608

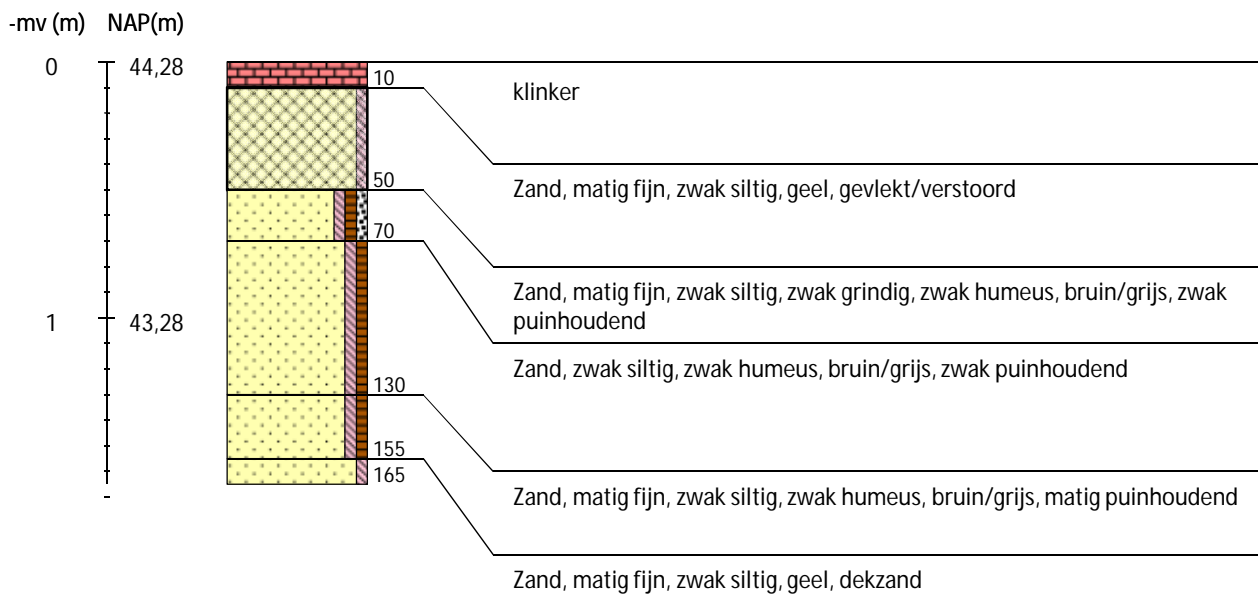
Boring 39 RD-coördinaten: 259925/481607

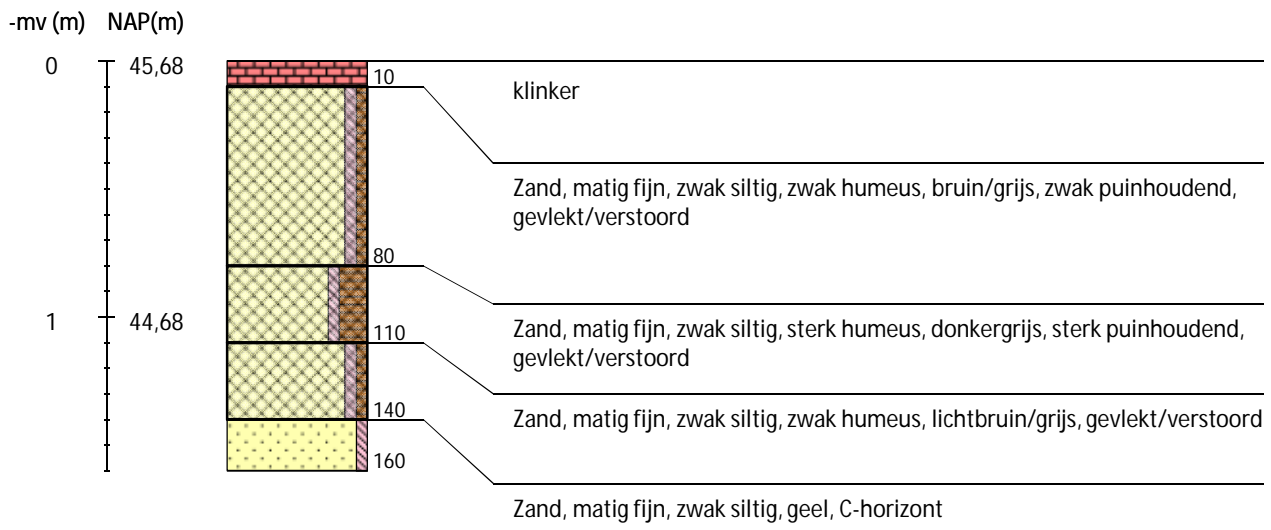
Boring 40 RD-coördinaten: 259933/481608

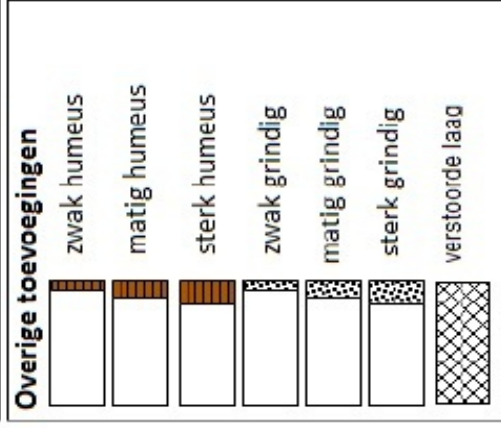
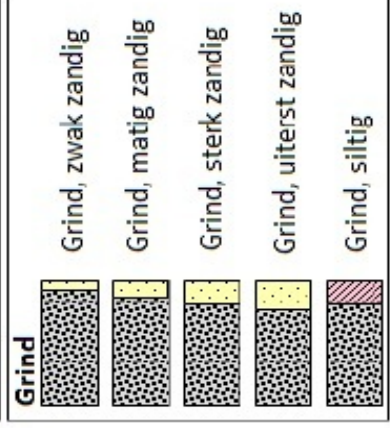
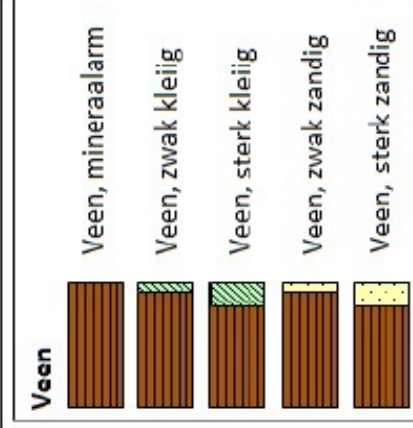
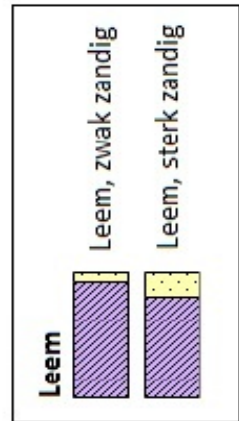
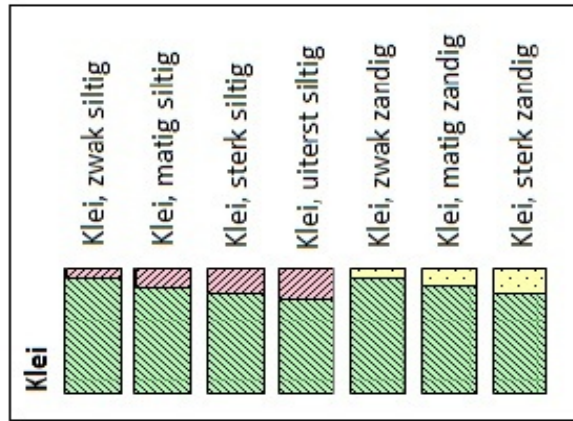
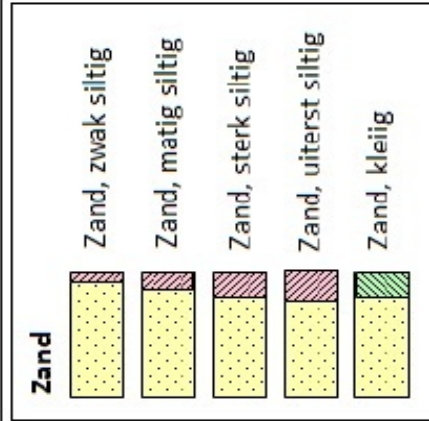
Boring 41 RD-coördinaten: 259931/481640

Boring 42 RD-coördinaten: 259946/481550

Legenda (conform NEN 5104, boorbeschrijvingsnorm van NITG-TNO en ASB)

Zandmediaan

uiterst fijn	< 105	µm
zeer fijn	105 - < 150	µm
matig fijn	150 - < 210	µm
matig grof	210 - < 300	µm
zeer grof	300 - < 420	µm
uiterst grof	420 - < 2000	µm

Zandsortering

goed gesorteerd	D60/D10 < 1,8
matig gesorteerd	D60/D10 1,8 < 3
slecht gesorteerd	D60/D10 > 3

Kalkgehalte

kalkloos	geen opbruising minder dan 0,5% CaCO ₃
kalkarm	hoorbare opbruising, circa 0,5 - 1 à 2 % CaCO ₃
kalkrijk	zichtbare opbruising, 1 à 2% CaCO ₃

Begrenzing onderliggende laag

scherp	overgangsgebied < 0,3 cm
onscherp	overgangsgebied 0,3 - < 3 cm
diffuus	overgangsgebied 3 cm - < 10 cm

Inclusies/archeologische indicatoren

weinig	< 1%
matig	1-10%
veel	> 10%